LUND UNIVERSITY

Lämplig för samhällstjänst. Bedömning, förslag och dom

Söderlind, Marie; Svensson, Kerstin

2011

Link to publication

Citation for published version (APA):
Söderlind, M., & Svensson, K. (2011). *Lämplig för samhällstjänst. Bedömning, förslag och dom*. (Working Paper-Serien; Vol. 2011, Nr 3). Socialhögskolan, Lunds universitet.

Total number of authors:
2

General rights
Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.
• Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
• You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
• You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: https://creativecommons.org/licenses/

Take down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Download date: 05. Oct. 2026

WORKING-PAPER SERIEN

LÄMPLIG FÖR SAMHÄLLSTJÄNST, BEDÖMNING, FÖRSLAG OCH DOM

MARIE SÖDERLIND OCH KERSTIN SVENSSON

Nr 3 • 2011
ISSN 1650-8971

Socialhögskolan, Lunds universitet • Box 23, 221 00 Lund

Förord

Denna rapport har tillkommit utifrån ett uppdrag från BRÅ, Brottsförebyggande rådet. Uppdraget innebar att en del specifika frågor skulle besvaras, men på vägen till de svaren sammanställdes mycket information. Rapporten som här presenteras är en empiripresentation av material om samhällstjänst. Genom att tillgängliggöra detta material hoppas vi på att kunna bidra även till andras studier av samhällstjänst, medan vi själva också arbetar vidare med analysen av de resultat som framkommit.

Lund, december 2011

Marie Söderlind och Kerstin Svensson.

Innehållsförteckning

Förord ..... **i**

Innehållsförteckning ..... **ii**

Tabell- och diagramindex ..... **iv**

Inledning **1**

Uppdrag och syfte **2**

Rapportens upplägg **3**

Historik, utvärderingar och lagstiftning **3**

Kort historik 3

Dömas till samhällstjänst 4

Utvärderingar av samhällstjänst 4

Kriterier för samhällstjänst 7

Metod och urval **8**

Redovisning av materialet **11**

Totalgruppen **11**

Ålder 11

Social situation och bostad 12

Sysselsättning 12

Hälsa 13

Missbruksproblematik 14

Tidigare kriminalitet 15

Aktuellt brott 16

Förslag i personutredning **17**

De lämpliga **19**

Martin, 19 år, åtalad för misshandel 23

Niklas, 42, åtalad för grovt rattfylleri 24

De olämpliga **25**

Sysselsättning 26

Tomas, 36 år, åtalad för misshandel 29

Anders, 23 år, åtalad för tillgrepp av fortskaffningsmedel 30

Jämförelse av de lämpliga och olämpliga för samhällstjänst 30

Påföljdsförslag **32**

Domen **36**

Peter, 37 år, dömd för grovt rattfylleri **43**

Jesper, 23 år, dömd för misshandel **44**

Samstämmighet mellan lämplighet och dom **45**

De olika distrikten 47

Svar på uppdragets frågor 47

Vilka variabler tas upp i personutredningen som beskriver den misstänktes lämplighet för samhällstjänst? 47

Hur skiljer sig den grupp misstänka som föreslås få samhällstjänst från gruppen med annan påföljd utifrån tillgängliga variabler? 48

Vilka faktorer lyfter frivården fram när de motiverar att en klient är lämplig respektive olämplig för samhällstjänst? 49

I vilken utsträckning innehåller personutredningarna utöver lämplighetsbedömningen även en tydlig rekommendation om påföljd för klienter som bedömts lämpliga respektive olämpliga för samhällstjänst? 50

Hur vanligt är det att domstolen går emot frivårdens lämplighetsbedömning i personutredningarna gällande samhällstjänst och hur motiveras detta? 50

Varierar det mellan frivårdskontoren och domstolarna i fråga om vilka som föreslås respektive döms till samhällstjänst? 51

Råder det någon systematisk skillnad mellan frivårdskontoren när det gäller bedömningen av vilka som är lämpliga för samhällstjänst? 51

Hur många av dem som hade 0-3 noteringar i belastningsregistret och ej aktuellt missbruk, och som samtycker till samhällstjänst bedömdes som lämpliga/olämpliga? 51

30-40-åringar 54

Sammanfattning och diskussion 56

Referenser 58

Tabell- och diagramindex

Diagram 1: Antal dömda till samhällstjänst tillsammans med skyddstillsyn eller villkorlig dom år 1999-2010 7
Tabell 1.Fördelning av insamlade personutredningar från 2010 efter bortfall 10
Tabell 2. Åldersfördelning och antal för Totalgruppen 11
Tabell 3. Totalgruppens antal och fördelning utifrån social situation 12
Tabell 4. Totalgruppens antal och fördelning utifrån bostadssituation 12
Tabell 5.Totalgruppens antal och fördelning utifrån sysselsättning 13
Tabell 6. Totalgruppens antal och fördelning utifrån fysisk och psykisk hälsa 14
Diagram 2 15
Tabell 7. Totalgruppensantal och fördelning utifrån missbruksproblematik 15
Tabell 8. Totalgruppens antal och fördelning utifrån tidigare kriminalitet 16
Tabell 9. Totalgruppensantal och fördelning utifrån åtalsgrund 17
Tabell 10. Totalgruppens antal och fördelning utifrån lämplighet och samtycke 17
Tabell 11. Totalgruppens antal och fördelning utifrån övervakningsbehov 18
Tabell 12. Totalgruppens antal och fördelning utifrån föreslagen föreskrift 19
Tabell 13. Åldersfördelning och antal för de som bedömts lämpliga för samhällstjänst 19
Tabell 14. De lämpliga för samhällstjänst, antal och fördelning utifrån social situation 20
Tabell 15. De lämpliga för samhällstjänst, antal och fördelning utifrån bostadssituation 20
Tabell 16. De lämpliga för samhällstjänst, antal och fördelning utifrån sysselsättning 20
Tabell 17. De lämpliga för samhällstjänst, antal och fördelning utifrån fysisk och psykisk hälsa 21
Tabell 18. De lämpliga för samhällstjänst, antal och fördelning utifrån missbruksproblematik 21
Tabell 19. De lämpliga för samhällstjänst, antal och fördelning utifrån tidigare kriminalitet 22
Tabell 20. De lämpliga för samhällstjänst, antal och fördelning utifrån åtal 22
Tabell 21. Sammanställning för de lämpliga i fördelning yngre och äldre 23
Tabell 22. Åldersfördelning och antal för de som bedömts olämpliga för samhällstjänst 25
Tabell 23. De olämpliga för samhällstjänst, antal och fördelning utifrån social situation 25
Tabell 24. De olämpliga för samhällstjänst, antal och fördelning utifrån bostadssituation 26
Tabell 25. De olämpliga för samhällstjänst, antal och fördelning utifrån sysselsättning 26
Tabell 26. De olämpliga för samhällstjänst, antal och fördelning utifrån fysisk och psykisk hälsa 27
Tabell 27. De olämpliga för samhällstjänst, antal och fördelning utifrån missbruksproblematik 27
Tabell 28. De olämpliga för samhällstjänst, antal och fördelning utifrån tidigare kriminalitet 27
Tabell 29.De olämpliga för samhällstjänst, antal och fördelning utifrån åtal 28

Tabell 30.Sammanställning av de olämpliga i fördelning yngre och äldre 29
Tabell 32. De lämpliga för samhällstjänst, antal och fördelning utifrån samtycke 33
Tabell 33. De lämpliga för samhällstjänst, antal och fördelning utifrån övervakning 33
Tabell 34. De lämpliga för samhällstjänst, antal och fördelning utifrån föreslagen föreskrift 34
Tabell 35. Rekommenderad påföljd utifrån 676 personutredningar 34
Tabell 36. Rekommenderad påföljd utifrån 552 personutredningar där personens lämplighet för samhällstjänst bedömts 35
Tabell 37.Åldersfördelning för dem som dömts till samhällstjänst fördelat på villkorlig dom och skyddstillsyn 37
Tabell 38. De som dömts till samhällstjänst fördelat på villkorlig dom (Vd) och skyddstillsyn (St) utifrån social situation 37
Tabell 39. De som dömts till samhällstjänst fördelat på villkorlig dom (Vd) och skyddstillsyn (St) utifrån bostadssituation 38
Tabell 40. De som dömts till samhällstjänst fördelat på villkorlig dom (Vd) och skyddstillsyn (St) utifrån sysselsättning 38
Tabell 41. De som dömts till samhällstjänst fördelat på villkorlig dom (Vd) och skyddstillsyn (St) utifrån fysisk och psykisk hälsa 39
Tabell 42. De som dömts till samhällstjänst fördelat på villkorlig dom (Vd) och skyddstzxillsyn (St) utifrån missbruksproblematik 39
Tabell 43. De som dömts till samhällstjänst fördelat på villkorlig dom (Vd) och skyddstillsyn (St) utifrån tidigare kriminalitet 40
Tabell 44. De som dömts till samhällstjänst fördelat på villkorlig dom (Vd) och skyddstillsyn (St) utifrån lämplighet och samtycke 41
Tabell 45. De som dömts till samhällstjänst fördelat på villkorlig dom (Vd) och skyddstillsyn (St) utifrån övervakning 41
Tabell 46. De som dömts till samhällstjänst fördelat på villkorlig dom (Vd) och skyddstillsyn (St) utifrån föreslagen föreskrift 41
Tabell 47. De som dömts till samhällstjänst fördelat på villkorlig dom (Vd) och skyddstillsyn (St) utifrån dom 42
Tabell 48. Sammanställning av dem som dömts till samhällstjänst 43
Tabell 49. Samstämmighet mellan dem som bedömts lämpliga av frivården och rättens dom 46
Tabell 50. Lämpliga utan missbruk och med mindre än 3 noteringar i BR utifrån samtycke, n=35 52
Tabell 51.Lämpliga dömda till fängelse, n=4 53
Tabell 52. Lämpliga utan missbruk och med mindre än 3 noteringar i BR utifrån samtycke, n=8 54
Tabell 53. Sammanställning av gruppen 30-40 år 55
Tabell 54. Rekommendationer för gruppen 30- 0ch 40 år 56

Inledning

Samhällstjänst har funnits i det svenska rättsväsendet i cirka 20 år. Det är en icke frihetsberövande påföljd som döms ut som alternativ till fängelse. Samhällstjänst är en föreskrift som kombineras med antingen villkorlig dom eller skyddstillsyn och som innebär att den dömde skall utföra oavlönat arbete under en viss tid. För att en person skall dömas till samhällstjänst fordras inte bara att domstolen finner personen skyldig, det behövs också en bedömning av att personen är lämplig för att göra samhällstjänst och dessutom samtycker till det.

Bedömningen av lämplighet för samhällstjänst görs först i en personutredning. Denna utredning beställs av domstolen och genomförs av kriminalvårdens frivård. Årligen görs 25 000 – 30 000 personutredningar i Sverige. I dessa utredningar beskrivs personens bakgrund och livssituation och frivården lämnar ett förslag till påföljd utifrån den bedömning de gör av personen. Utredningen utförs utifrån riktlinjer inom Kriminalvården. Fram till 2009 skrevs utredningen i löpande fri text, men sedan 1 december 2009 presenteras den i ett formulärbaserat yttrande med definierade områden som skall presenteras. Även om det fortfarande inom varje område finns utrymme för fri text har en del fasta kryssrutor tillkommit, däribland skall det markeras om samhällstjänst är lämplig eller ej.

I en studie av personutredningar från 2008 och 2010 framkom att utredningarna som skrevs i formulär blivit mer informativa, framför allt genom att fler områden belyses (Svensson och Persson 2011a). Det visade sig däremot inte vara någon större skillnad i hur frivårdarna resonerade när de skrev yttranden. 2010 drevs yttrandena fortfarande av en annan logik än de föreskrivna reglerna från Kriminalvården. Det visade sig bl.a. i att utredningarna byggde på generella objektiva beskrivningar av personernas livssituation som helhet, medan föreskrifterna angav att risk- och behovsbedömningar skulle göras utifrån bedömningsinstrument som fokuserar specifika faktorer. I de formulärbaserade yttrandena framkommer vanligen en bedömning av huruvida personen är lämplig att dömas till samhällstjänst eller ej, men även här kan man se en förändring. 2008 presenterade 85 procent av utredningarna en bedömning av lämplighet till samhällstjänst, 2010 gjordes det i 97 procent av utredningarna (Svensson och Persson 2011a).

Vem är det då som bedöms vara lämplig för samhällstjänst? Vilka kriterier är det som ligger till grund för den bedömningen? En bedömning som styr möjligheten att dömas till detta icke frihetsberövande alternativ till fängelse. Vem döms till samhällstjänst? Finns det en given koppling mellan förslag till samhällstjänst och dom till samhällstjänst?

Uppdrag och syfte

Denna rapport syftar till att fördjupa förståelsen för vad det är som inverkar på om en person bedöms lämplig för och döms till samhällstjänst. Den baseras på material som samlats in och sammanställts utifrån ett uppdrag från Brottsförebyggande rådet, BRÅ. Uppdraget byggde på sju centrala frågor som skall besvaras:

1. Vilka variabler tas upp i personutredning som beskriver den misstänktes lämplighet för samhällstjänst?
2. Hur skiljer sig den grupp misstänka som föreslås få samhällstjänst från gruppen med annan påföljd utifrån tillgängliga variabler?
3. Vilka faktorer lyfter frivården fram när de motiverar att en klient är lämplig respektive olämplig för samhällstjänst?
4. I vilken utsträckning innehåller personutredningarna utöver lämplighetsbedömningen även en tydlig rekommendation om påföljd för klienter som bedömts lämpliga respektive olämpliga för samhällstjänst?
5. Hur vanligt är det att domstolen går emot frivårdens lämplighetsbedömning i personutredningarna gällande samhällstjänst och hur motiveras detta?
6. Studeras utifrån 2010 års utredningar och de domar som samlats in i dessa mål.
7. Varierar det mellan frivårdskontoren och domstolarna i fråga om vilka som föreslås respektive döms till samhällstjänst?
8. Råder det någon systematisk skillnad mellan frivårdskontoren när det gäller bedömningen av vilka som är lämpliga för samhällstjänst?

Sammantaget innebär det att uppdraget, och därmed syftet med denna studie, varit att studera vilka som bedöms lämpliga för samhällstjänst, vilka förslag till påföljd som frivården lämnar och hur domstolen dömer.

Utgångspunkten är ett material som samlats in till en tidigare studie med 1320 personutredningar, varav 644 från 2008 och 676 stycken från 2010 (Svensson och Persson 2011a). Utredningarna från 2010 har utgjort grunden för urval till denna studie, för vilken 180 utredningar inledningsvis plockades ut till tre grupper om 60 utredningar vardera:

- där samhällstjänst inte bedömts lämplig
- där samhällstjänst bedömts lämplig i kombination med skyddstillsyn
- där samhällstjänst funnits lämplig, men förslag till skyddstillsyn ej lämnats

Marie Söderlind har utfört studien, samlat in materialet, gjort den statistiska bearbetningen och presenterat resultatet i denna rapport. Kerstin Svensson har varit projektledare och i huvudsak varit aktiv i projektets inledning och avslutning, dvs. genom att lägga upp studien och medverka i presentationen av dess resultat i denna rapport. Därtill har Anders Persson, som arbetat i ursprungsprojektet om personutredningar, bidragit vid insamling av materialet och kommenterat texten som här presenteras. Pa-

rallellt med denna studie med samhällstjänst i fokus har en studie av samstämmighet mellan påföljdsförslag i personutredning och påföljdsval i domstol gjorts utifrån samma ursprungsmaterial (Svensson och Persson 2011b). Den studien har ett bredare fokus på personutredningens roll i rättens påföljdsval, men kan ses som ett komplement till den här presenterade studien som specifikt fokuserar samhällstjänst.

Rapportens upplägg

Efter denna inledande beskrivning av projektet följer en beskrivning av samhällstjänstens historia och dess rättsliga grunder samt en presentation av projektets metod. I rapportens andra kapitel presenteras det insamlade materialet först för gruppen som helhet och sedan specifikt för dem som bedömts lämpliga respektive olämpliga för samhällstjänst. Därefter följer ett kapitel om vilka som döms till samhällstjänst. Rapporten avslutas med att de centrala frågorna besvaras och diskuteras.

Historik, utvärderingar och lagstiftning

Samhällstjänst är en rättslig påföljd på brott som förekommer i många länder i världen. I Europa finns detta icke frihetsberövande alternativ till fängelse i samtliga länder (van Kalmthout och Durnescu 2008). I Sverige började samhällstjänst som en försöksverksamhet och kopplades då till skyddstillsyn, för att senare vidgas till att även kunna kopplas till villkorlig dom. Innan vi presenterar de rättsliga grunderna för samhällstjänst skall vi presentera hur samhällstjänsten i Sverige förändrats och vad några av de tidigare gjorda utvärderingarna har visat.

Kort historik

Samhällstjänst införlivades i den svenska kriminalvården 1990 genom Lag (1989:928) om samhällstjänst. Lagen tillkom efter diskussioner om bland annat behovet av en påföljd som kunde minska fängelsestraffens negativa verkningar, i första hand gällande unga lagöverträdare(SOU 1984:32, prop. 1989/90:7). När lagen trädde i kraft var det initialt ett tidsbegränsat, 3-årigt, försök mellan 1990-92. Fem tingsrätter (Uppsala, Linköping, Helsingborg, Malmö, Gävle) involverades och dessa erhöll möjlighet att utdöma samhällstjänst i samband med skyddstillsyn. Efter en första utvärdering, framkom att implementeringen av lagen hade fallit ut väl varav en 3-årig förlängning av påföljdsformen inrättades (Andersson och Alexandersson1991; prop. 1991/92:109). Anledningen till förlängningen var att det saknades tillräckligt med underlag för att föreslå en permanent reglering av samhällstjänsten. Vid detta tillfälle beslöts dock att lagen skulle appliceras i hela landet. Ytterligare en förlängningsperiod tillkom (prop. 1995/96:51, Lag 1995:1361) för att vid utgången av 1998 bli en permanent del av brottsbalken (SFS 1998:604) och påföljden utvidgades på så vis att samhällstjänst även kunde utdömas tillsammans med villkorlig dom. Förutsättningen var dock att påföljden ersatte en fängelsedom (prop. 1989/90:7).

Dömas till samhällstjänst

Samhällstjänst riktar sig främst till två kategorier. Den ena gruppen omfattar dem som döms till kortare fängelsestraff, från 14 dagar till några få månader, och den andra gruppen är de som döms efter återfall i inte alltför allvarliga förmögenhets- eller våldsbrott (prop. 1989/90:7). Det är möjligt att utdöma samhällstjänst då fängelsestraffet uppgår till ett år, och i undantagsfall även längre men det innebär i sig inga begränsningar i fråga om brottets art (prop. 1997/98:96). En förutsättning för att utdöma samhällstjänst är att den tilltalade samtycker till påföljdsvalet. Detta grundar sig i att Sverige har olika konventionsåtagande knutna till förbud mot tvångsarbete och det är osäkert huruvida samhällstjänst utan medgivande skulle definieras (prop. 1997/98:96). I övrigt görs en lämplighetsbedömning där man tittar på om den tilltalade har förmåga och är lämplig att utföra arbetet. Kriterierna för lämplighet specificeras inte närmare men exemplifieras genom att det ska tas hänsyn till arbetsförmåga, den tilltalades sociala situation samt användas med försiktighet vid missbruksproblematik. (prop. 1989/90:7, prop. 1997/98:96). Som tidigare nämnts är påföljden i första hand riktad till unga, i åldern 18-24 år (prop. 1989/90:7). Gruppen unga antas kunna ta större skada av en fängelsevistelses negativa konsekvenser samtidigt som man vill integrera den normaliserande och rehabiliterande funktion som en arbetsplats kan komma att ha (prop. 1997/98:96). Däremot ska äldre inte uteslutas från påföljden då utvärdering Andersson och Alexandersson(1994) har visat att samhällstjänst även fungerar väl för den äldre gruppen och att inget talar för att de äldre skulle vara mindre lämpade.

Enligt 46 kap 9 § RB skall rätten, när annan påföljd än böter kan komma i fråga, om de kan antas vara av betydelse i påföljdsfrågan, se till att tidigare domar, levnadsomständigheter samt personliga förhållanden i övrigt är utredda. Detta regleras närmare i lagen (1991:2041) om särskild person¬utredning i brottmål m.m. och i tillhörande förordning (1992:289) om särskild personutredning i brottmål m.m. Personutredningen baseras företrädelsevis på intervju med den misstänkte och dokumenteras på särskild blankett. På utredningsblanketten skall den misstänktes bakgrund och aktuella situation beskrivas inom tio olika fält – familj, bostad, ekonomi, fritid, fysisk hälsa, psykisk hälsa, alkohol, narkotika, spel och kriminalitet och fokus för utredningen ligger på att identifiera risker och behov inom varje fält. Tillika ska övervakningsbehov och förutsättningarna för samhällstjänst alltid prövas (prop. 1997/98:96, KVFS 2011:4, 2006:21).

Utvärderingar av samhällstjänst

Incitamentet för insamlande av material om samhällstjänst har skiljt sig vid de olika utvärderingarna (Andersson och Alexandersson 1991,1994 och Andersson och Wahlin 2003). Detta leder till att siffrorna i sig inte är kompatibla, men de presenteras här i syfte att få en övergripande blick av utvecklingen av samhällstjänst. Vid den första utvärderingen, som gjordes under den första försöksperioden, studerade man de speciella samhällstjänstutredningar som då gjordes på initiativ av antingen rätten eller frivården (Andersson och Alexandersson 1991). I övrigt studerade man huvudsakligen samspelet mellan olika faktorer i den tilltalades livssituation och den helhetsbedöm-

ning som gjordes om samhällstjänst var lämplig som påföljd eller inte. Man såg också att olika praxis tillämpades av de olika frivårdsdistrikten.

Första studien gjordes 15 månader efter samhällstjänstens införande och omfattade 204 personer, varav 7 procent kvinnor, som efter personutredning ansågs vara lämpliga för samhällstjänst och även en som bedömdes vara olämplig. Anledningen till att en individ som bedömts som olämplig inräknas är att denne senare kom att dömas till samhällstjänst av rätten. Majoriteten av de studerade, ca 90 procent, var under 30 år och nästan hälften var tidigare ostraffade och drygt 40 procent återfanns i kriminalregistret 1-3 gånger. Resterande 10 procent förekom fyra eller fler gånger. De absolut vanligaste huvudbrotten var förmögenhetsbrott (42 %) och brott mot person (28 %). Av dessa dömdes 107 personer, 52 procent, däribland även personen som hade ansetts som olämplig till samhällstjänst vid personutredningen.

Lindrigare påföljd än samhällstjänst dömdes av rätten i 28 procent av fallen medan fängelse utdömdes i 18 procent och två procent frikändes eller överlämnades till socialtjänsten. Annat utfall än skyddstillsyn med samhällstjänst hade inte alltid motiverats, men vissa slutsatser kunde ändå dras, även i detta tidiga skede då någon egentlig rättspraxis ännu inte har hunnit etableras. Huvudorsaken att utfallet blivit mildare än samhällstjänst förklaras med att utredaren, för säkerhets skull, väljer att utföra samhällsutredning även i de fall fängelsestraff kan anses som osannolik, detta för att inte riskera fängelsedom där samhällstjänst vore applicerbart. En annan förklaringsmodell som nämns är att brottsrubriceringen i domen är mildare än i stämningsansökan. I de fall fängelse utdömdes motiverades det i rätten i första hand med brottets allvarliga art eller höga straffvärde, alternativt att förutsättningarna för skyddstillsyn inte ansågs föreligga

Efter avslutad försöksverksamhet gjordes en utvärdering för att se om målen som definierats i propositionen har uppnåtts (Andersson och Alexandersson 1994). Ansatsen var övergripande och omfattade urval, påföljdsval, vilka som döms, arbetsplatser, verkställighet, erfarenheter, tillämpningsområden, omfattning, individualpreventiv funktion och ekonomi. Under denna period var samhällstjänst knuten till skyddstillsyn och för att kunna dömas till skyddstillsyn skulle risk för återfall och ett övervakningsbehov föreligger samt att skyddstillsynen skulle antas bidra till minskat återfall. Det var ett problem för frivården att bedöma huruvida skyddstillsynskriterierna var uppfyllda och därför rekommenderades ofta samhällstjänst för säkerhets skull. Av 576 som bedömdes som lämpliga dömdes 250 personer (43 %) till samhällstjänst. Lindrigare straff utdömdes till 172 personer (30 %) medan 154 personer (27 %) dömdes till fängelse. Motiveringen för fängelsestraff var brottslighetens art eller straffvärde alternativt att kriterierna för skyddstillsyn inte var uppfyllda. Vid en jämförelse med personer dömda till fängelse i högst ett år framkom att de som dömts till samhällstjänst var mindre belastade när det kom till arbetslöshet, missbruk och tidigare kriminalitet. Av dem som dömdes till samhällstjänst var 70 procent under 25 år och hälften hade arbete eller studerade. Två tredjedelar hade ingen missbruksproblematik och ca en tredjedel var tidigare ostraffade. Brotten som hade begåtts var i första hand misshandel

(brott mot person) och i andra hand, och inte lika vanligt förekommande, stöld (förmögenhetsbrott) och brott mot trafiklagen.

I utredningen framkom även att tillämpningsområdet för samhällstjänst hade utvidgats på så vis att någonstans mellan 25-50 procent av dem som erhållit dom om samhällstjänst i kombination med skyddstillsyn egentligen inte kvalificerade för en fängelsedom och de skulle enbart ha dömts till skyddstillsyn. När man undersökte den individualpreventiva funktionen av samhällstjänst framkom att knappt hälften hade återfallit i brott inom två år och 25 procent hade gjort så redan under tiden då samhällstjänsten pågick. De som återföll i brott var i högre grad dem med tidigare kriminell belastning och missbruksproblematik och företrädelsevis dem som dömts för egendomsbrott.

Nästa utvärdering gjordes för att utvärdera samhällstjänsten i dess permanenta form och fokus var att undersöka hur samhällstjänstpåföljderna utvecklats och hur de tillämpas rättsligt och praktiskt(Andersson och Wahlin 2003). Bland annat studerades 585 tingsrättsdomar där brottets art och straffvärde möjliggjorde samhällstjänst som påföljd och man fann att 25 procent (148 personer) dömdes till fängelse. Anledningen till det utdömda fängelsestraffet motiverades i första hand av den tilltalades återkommande återfall i kriminalitet och i andra hand var argumentet brottets art eller straffvärde. I några fall saknades motivering, men det beskrevs kunna bero på att den tilltalade inte uppfyller kriterierna för samhällstjänst, exempelvis på grund av missbruksproblem. Vidare undersöktes s.k. netwidening genom att titta på 194 samhällstjänstdomar och det framkom att i 9 procent av fallen motiverades domen av att vilja skärpa straffet men det var tveksamt om rätten skulle ha utdömt fängelsestraff om samhällstjänst inte fanns. De tittade även på samstämmighet mellan frivårdens och rättens bedömning och fann att 11 procent hade ådömts samhällstjänst trots att de av frivården bedömts som olämpliga. I en enkätundersökning framkom att 15 procent av de domare som deltog i studien någon eller några gånger hade valt att gå emot frivårdens bedömning. Orsakerna att domstolen då haft en annan uppfattning än frivården, beskrevs vara att frivården ansågs ha gjort en felaktig bedömning eller att nya uppgifter hade tillkommit. Tillika svarade en fjärdedel av domarna att de hade dömt till fängelse trots att samhällstjänst varit möjligt och motiverade det med att samhällstjänst inte ansetts vara tillräckligt ingripande. Det visade sig även att de olika yrkesgrupperna, å ena sidan juristerna, domare, åklagare och advokater, och å andra sidan frivårdarna som domineras av socionomer, hade olika syn på samhällstjänst och att frivården generellt hade en mer positiv bild av samhällstjänst än domarna.

Under den första tiden, när samhällstjänst tillsammans med skyddstillsyn var den enda möjligheten, var antalet dömda initialt få, med ca 500 domar per år. När lagen 1999 blev en permanent del av brottsbalken och samhällstjänst tillsammans med villkorlig dom infördes, ökade dessa i omfattning, i synnerhet gällande dem med villkorlig dom (diagram 1).

Diagram 1: Antal dömda till samhällstjänst tillsammans med skyddstillsyn eller villkorlig dom år 1999-2010

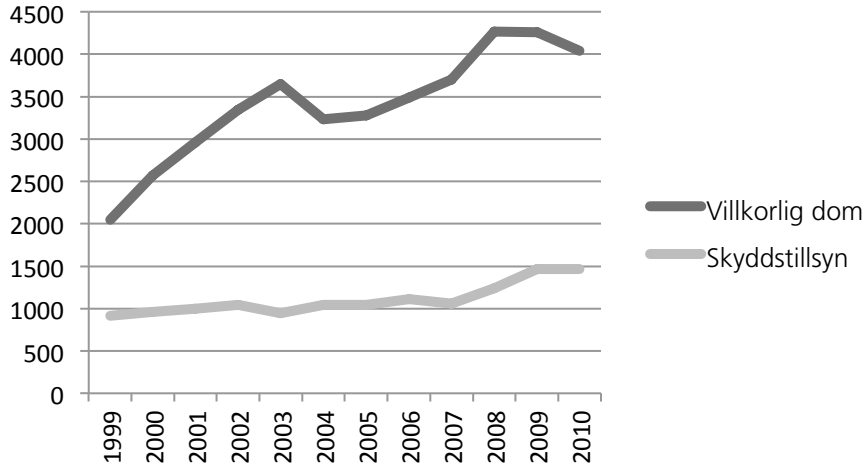

Källa: kriminalvårdens Officiella Statistik, 1999-2010

Under åren har samhällstjänst blivit en etablerad påföljd som används i relativt stor omfattning. Framför allt har den visat sig få genomslag när den kombinerats med villkorlig dom. Samhällstjänst i kombination med skyddstillsyn har en inneboende problematik genom att kriterierna för att vara lämplig för samhällstjänst kan vara direkt motsatta kriterierna för att vara lämplig för skyddstillsyn.

Under 2010 ut föll 74 510 domslut varav 15 procent (11 458 personer)dömdes till villkorlig dom och 10 procent (7 299 personer) dömdes till skyddstillsyn (BRÅ, 2011). Enligt statistik från kriminalvårdens databas (2011) var det under samma år 5 510 personer som påbörjade verkställighet för samhällstjänst. De allra flesta, 4 041, var i kombination med villkorlig dom och en dryg fjärdedel, 1 469,var i kombination med skyddstillsyn.

Kriterier för samhällstjänst

När domstolen begär in yttrande om personutredning ska kriminalvården, oavsett den misstänktes inställning, pröva förutsättningarna för samhällstjänst (SFS 1998:642).

Fokus ska vara på om de personliga förutsättningarna finns så att påföljden kan utföras och fullföljas på ett godtagbart sätt (KVFS 2006:21). Tillika ska det ske i samråd med den misstänkte och bedömningen ska göras oavsett om personens vilja att utföra samhällstjänst saknas vid utredningstillfället. I den allmänna föreskriften står att bedömningen om lämplighet ska utgå från samtliga relevanta förhållanden i personutredningen, men det är två specifika faktorer som exemplifieras. Det ena är om den misstänkte är sjukskriven eller får sjuk/aktivitetsersättning och i dessa fall kan, efter medgivande av den misstänkte, förutsättningarna för samhällstjänst diskuteras med Försäkringskassan. Det andra gäller missbruk som generellt minskar möjligheterna att

kunna genomföra samhällstjänst. Vid ett aktivt missbruk innebär det i regel att personen bedöms som olämplig, lika så om denne kan befaras uppträda aggressivt på arbetsplatsen.

Samhällstjänst är en föreskrift som kopplas till antingen villkorlig dom eller skyddstillsyn och regleras i brottsbalkens (BrB) 27 och 28 kapitel. Båda påföljderna nyttjas då straffmätningen inte kan anses stanna vid böter (BrB 27:1, 28:1).

Villkorlig dom utdöms i de fall rätten inte tror att den tilltalade kommer att återfalla i brott (BrB 30:7). Påföljden har inget explicit inverkan på den dömde i form av övervakning, utan denne får istället en prövotid om två år (BrB 27:3). Påföljden är självreglerande på så vis att brottet återaktualiseras om nytt brott begås under prövotiden och det gamla straffvärdet räknas då in i det nya. Skyddstillsyn har en prövotid på tre år (BrB 28:4) och är förenat med övervakning (BrB 28:5) och utdöms då man kan anta att övervakningen kan bidra till att den åtalade avhåller sig till fortsatt brottslighet (BrB 30:9). Övervakningen sker under prövotidens första år (BrB 28:5) men kan i vissa avseenden förlängas, dock inte längre än tre år (BrB 28:5a). Skälen till förlängd övervakning kan vara att en föreskriven behandling kräver längre tid (BrB 28:5), att eventuell samhällstjänst inte är fullgjord (BrB 28:5a) eller vid misskötsel av sina åtaganden (BrB 28:7).

Om den tilltalade samtycker kan oavlönat arbete (samhällstjänst) i lägst 40 och högst 240 timmar föreskrivas (BrB 27:2a, 28:2a) för att i första hand ersätta fängelsestraff. Samhällstjänsten ska fullgöras enligt arbetsplan upprättad av kriminalvården (BrB 27:4, 28:5) och vid misskötsel av arbetsplanen kan domen undanröjas och rätten kan besluta om annan påföljd för det begångna brottet (BrB 27:6, 28:8, 28:9).

Metod och urval

Under åren 2008 och 2010 insamlades 1 320 personutredningar inför den studie som presenterats i rapporten Personutredningar. Organisation, profession och (risk)bedömning (Svensson och Persson 2011a). För att säkerställa en variation som gjorde materialet representativt för frivården i stort inhämtades material från tre av frivårdens sex regioner med en geografisk spridning från norr till söder. I varje region valdes två frivårdskontor med olika stora upptagningsområden och arbetssätt. Det ledde till att materialet i de tre regionerna kom från:

Region 1: En stor enhet med specialiserade frivårdsinspektörer med personutredning som huvudarbetsuppgifter och en mindre enhet med generalister som arbetade med många av frivårdens olika uppgifter, såväl personutredningar som verkställighet av straff.

Region 2:Två mindre enheter, varav en med generalister och en med specialiserade frivårdsinspektörer som hade personutredningar som huvudarbetsuppgift.

Region 3:En medelstor enhet, generalister med viss grad av specialisering och en mindre enhet med generalister.

Från varje kontor insamlades samtliga personutredningar som färdigställts under januari och februari månad 2008 och samma månader 2010. Definitionen av datum då de färdigställts utgår ifrån det datum som anges på själva personutredningsdokumentet.

Personutredningarna från 2008 (644 stycken) skrevs i fritext varav dokumentens uppbyggnad och innehåll varierar jämfört med personutredningarna i frivårdens nya formulär som användes 2010. Då de senare i större utsträckning innehåller likartad information, och tillika är de mest aktuella, har vi utgått från de 676 utredningarna från 2010. För att kunna analysera vilka det är som döms till samhällstjänst har vi gjort ett strategiskt urval i materialet. Först sorterades personutredningarna in under tre kategorier:

- (A) där samhällstjänst inte bedömts lämplig
- (B) där samhällstjänst bedömts lämplig i kombination med skyddstillsyn
- (C) där samhällstjänst funnits lämplig, men förslag till skyddstillsyn ej lämnats

Förslag till skyddstillsyn kan i personutredningar också skrivas som förslag till frivårdspåföljd, eller icke-frihetsberövande påföljd. Den typen av formuleringar förekommer vanligast i samband med att man säger att denna påföljd inte är lämplig.

Med denna indelning, de tre olika förslagen och de sex olika kontoren, samlades 30 personutredningar per kontor fördelat på 10 utredningar per kategori samt med en jämn fördelning mellan undersökningsperioderna januari och februari. Exakt vilka utredningar som valdes ut styrdes av ett slumpvis urval. Materialet möjliggjorde i allt väsentligt detta urval, men med följande undantag: Hos frivårdskontor 4 i kategori B(tabell 1) fanns enbart 8 ärenden och som kompensation inhämtades 12 ärenden från frivårdskontor 5. Fördelning mellan kontoren är jämn, med följande undantag:

- Kategori A - Kontor 2: 2 från januari, 8 från februari
- Kategori A - Kontor 6: 3 från januari och 7 från februari
- Kategori B - Kontor 1: samtliga ärenden är från februari
- Kategori C - Kontor 6: 4 från januari, 6 från februari

Efter en genomgång av de 180 selekterade utredningarna återfanns ett internt bortfall om 8,3 procent, vilket berodde på att tretton åtal ogillats och två åtal fortfarande var pågående. Detta resulterade i att antalet personutredningar minskade för alla frivårdskontor och det största bortfallet, sju stycken, finns i region 1. Det är dessutom dubbelt så många utredningar från februari som januari som fallit bort. Det är frivårdskontor ett och två som har tappat flest med sex respektive tre ärenden och kategori C, där samhällstjänst funnits lämplig, men förslag till skyddstillsyn ej lämnats, som totalt har en minskning med åtta personer(tabell 1).Även om fördelningen mellan de olika

grupperna och kategorierna inte till antalet är exakt jämt, är bortfallet så pass lågt att det inte förväntas påverka resultatet i helhet.

Tabell 1.Fördelning av insamlade personutredningar från 2010 efter bortfall

	Region 1 1 (jan/feb)	Region 2 2 (jan/feb)	Region 3 3 (jan/feb)	Region 3 4 (jan/feb)	Region 2 5 (jan/feb)	Region 1 6 (jan/feb)	Summa (jan/feb)
Kategori A	8 (4/4)	9 (2/7)	10 (5/5)	10 (5/5)	9 (4/5)	10 (3/7)	56 (25/31)
Kategori B	9 (0/9)	9 (5/4)	10 (5/5)	8 (4/4)	12 (6/6)	9 (5/4)	57 (25/32)
Kategori C	7 (3/4)	9 (5/4)	9 (5/4)	8 (4/4)	9 (5/4)	10 (4/6)	52 (27/25)
Summa:	24 (7/17)	27 (12/15)	29 (15/14)	26 (13/13)	30 (15/15)	29 (12/17)	165 (77/88)

De 165 som slutligen inkluderats i studien beskriver till största del män (n=151), kvinnorna representerar endast 8,5 procent (n=14). Då kvinnorna är så pass få, är det inte statistiskt relevant att särskilja dem som grupp, varför könsperspektivet kommer att utebli och materialet kommer att presenteras som en helhet. För att ha samma åldersgrupper i materialet gällande personutredningarna och domsluten har åldern fixerats till personernas ålder 2010.

Materialet kommer i följande kapitel att presenteras i olika åldersgrupper för att belysa likheter och skillnader. Totalgruppen beskriver tvärsnittet av respektive grupp och den primära målgruppen som lagen initialt riktat sig mot (prop. 1989/90:7) kommer att benämnas som åldersgruppen 18-24 år. För att åskådliggöra åldersfördelningen presenteras i kategorierna yngre (18-29 år) och äldre (30-79 år). Att gränsen äldre har satts vid 30 år beror på att samhällstjänst i första hand riktar sig mot unga och i det perspektivet får dem som är över trettio år anses vara äldre.

För att beskriva vilka som döms till samhällstjänst har vi utifrån personutredningarna sammanställt tillgänglig information som kan antas vara relevanta för utfallet: ålder, social situation, boende, sysselsättning, hälsa, missbruk, tidigare kriminalitet samt brottsklassificering. Utöver det har vi även undersökt faktorer som frivårdens rekommendationer om den misstänktes lämplighet för samhällstjänst, behovet av övervakning, om föreskrift har föreslagits och i så fall vad.

Då flertalet ämnesområden i en personutredning enbart utgår ifrån den misstänktes egen utsaga och utredarens uppfattning av situationen, regelmässigt utifrån ett enstaka möte, är det inte möjligt att göra allt för snäva kategoriseringar av materialet. Och kanske än mindre dra allt för stora växlar utifrån att dessa uppfattningar återspeglar den faktiska verkligheten. Detta till trots är det upplevelser som baseras på både den misstänktes och utredarens kunskap och erfarenhet varav resultatet av intervjun åtminstone reflekterar den upplevda verkligheten.

Tillika är det bara rubrikerna i personutredningsformuläret som är standardiserade, medan informationen skrivs i löpande text. Detta innebär att viss information kan finnas i den en utredning och saknas i en annan, även då situationen är den samma för båda personerna. Det är dock rimligt att anta att frivårdsinspektören dokumente-

rar vad som denne anser viktigt för den enskilda individen i det enskilda ärendet och det är möjligt att dra slutsatsen att om informationen inte är dokumenterad, har den inte heller tillfört något i utredningen. Men man kan ändå inte helt bortse ifrån att denna osäkerhet i materialet kan leda till en skev bild av undersökningsgruppen vad gäller fördelningen inom de olika variablerna. Det vi har att utgå ifrån är vad som har redovisats i text, vi kan utifrån detta material inte vara helt säkra på de reella förhållandena för den som utretts.

Redovisning av materialet

I detta kapitel presenteras vad som framkommit i de personutredningar som samlats in för de totalt 165 personer där det föreligger både utredning och dom. Presentationen bygger på redovisning av kvantitativa data. Först ges en bild av hur personerna generellt beskrivits, sedan separeras de som bedömts lämpliga för samhällstjänst från dem som bedömts olämpliga. Därefter följer en presentation av i vilka situationer samhällstjänst föreslås i kombination med skyddstillsyn respektive villkorlig dom. Kapitlet avslutas med ett avsnitt om vilka som döms till samhällstjänst.

Totalgruppen

Presentationen som följer här bygger på de områden som är centrala i utredningarna: ålder, social situation, sysselsättning, hälsa, missbruksproblematik, tidigare kriminalitet och aktuellt brott.

Ålder

För de 165 som ingår i totalgruppen är medelåldern är 34 år med en spridning från 19 till 76 år (tabell 2). Gruppen yngre och äldre än 30 år är i princip lika stor med 82 respektive 83 individer. Medelåldern för de yngre är 23 och för de äldre är medelåldern 46 år. Av de yngre är det 40 procent som tillhör den primära gruppen för samhällstjänst, dvs. de i åldrarna 18-24 år, och i den äldre åldersgruppen återfinner vi förhållandevis många 30- och 40-åringar då de representerar 35 procent av totalgruppen.

Tabell 2. Åldersfördelning och antal för Totalgruppen

	Antal	Procent	Ålder	Spridning
	n	%	m	±
Totalgrupp	165	100	34	19-79
Yngre	82	49,7	23	19-29
Äldre	83	50,3	46	30-76

Social situation och bostad

Ett övergripande omdöme som ofta förekommer i personutredningarna är ordnad eller oordnad tillvaro eller social situation. Vad begreppen omfattar definieras ingenstans, men dess sammanhang indikerar att det handlar om huruvida man har kontroll över sitt liv, sitt boende, kan hantera sin ekonomi, har relationer till omvärlden och tar ansvar för sina åtaganden. Alla aspekter tycks inte behöva uppfyllas, men vardagen har åtminstone bedömts vara fungerande inom vissa områden för att det skall kallas en ordnad tillvaro.

Oavsett vilken ålderskategori vi tittar på har det allra flesta i totalgruppen en ordnad eller relativt ordnad situation(tabell 3)och majoriteten bor i sin egen bostad(tabell 4). Definitionen på den egen bostad är här att man själv eller tillsammans med annan äger eller hyr, och på så vis ansvarar försitt eget boende. Det kan också innebära att man som ung fortfarande bor i föräldrahemmet. De som inte har ett eget boende kan antingen vara inneboende eller ha sin boendesituation ordnad av någon myndighet exempelvis ett stödboende, en bostadssocial lägenhet eller ett migrationsboende. Det är fler yngre som är inneboende och det är mer vanligt förekommande bland de äldre att bostaden är ordnad av någon myndighet. Tolv personer är bostadslösa och där är det lika många äldre som yngre och vad gäller de yngre finns de i företrädelsevis i åldersgruppen 18-24 år.

Tabell 3. Totalgruppens antal och fördelning utifrån social situation

	Ordnad		Oordnad		Info saknas	
	n	%	n	%	n	%
Totalgrupp (n=165)	124	75,2	37	22,4	4	2,4
Yngre (n=82)	61	74,4	19	23,2	1	2,4
Äldre (n=83)	63	75,9	18	21,7	2	2,4

Tabell 4. Totalgruppens antal och fördelning utifrån bostadssituation

	Egen bostad		Inne-boende		Myndighets-bostad		Bostads lös		Info saknas	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Totalgrupp (n=165)	135	81,1	8	4,8	9	5,5	12	7,3	1	0,6
Yngre (n=82)	67	81,7	6	7,3	2	2,4	6	7,3	1	1,2
Äldre (n=83)	68	81,9	2	2,4	7	8,4	6	7,2	-	-

Sysselsättning

En dryg tredjedel av totalgruppen antingen arbetar eller studerar, medan den enskilt största gruppen är arbetslösa(tabell 5). Längden av arbetslöshet preciseras inte, men i många fall beskrivs en mångårig arbetslöshet och att inte ha etablerat sig på arbetsmarknaden eller endast haft tillfälliga och kortare anställningar. En del beskrivs vara

aktivt arbetssökande och i kontakt med arbetsförmedlingen, medan andra står helt utanför arbetsmarknaden på grund av kriminellt leverne och missbruksproblematik. Utifrån materialet är det omöjligt att avgöra hur stor del av de arbetslösa som kan anses vara arbetsföra och stå till den ordinarie arbetsmarknadens förfogande, vilket i viss mån även gäller den grupp som är i någon form av arbetsmarknadspolitisk åtgärd. Dessa åtgärder har initierats av socialförvaltningen eller arbetsförmedlingen och kan exempelvis vara ”jobbsökarkurs” eller insatser för att skapa en daglig sysselsättning, i vissa fall i form av arbetsträning. Att delta i en arbetsmarknadspolitisk åtgärd indikerar dock att arbetsförmåga finns och att det finns en daglig sysselsättning. Inkluderar vi dessa i gruppen som arbetar eller studerar omfattar den ”sysselsatta” gruppen nästan hälften av gruppen. De äldre är företrädelsevis i arbete eller är arbetslösa medan den yngre gruppen och gruppen 18-24 år i första hand är arbetslösa och i andra hand studerande.

Tabell 5.Totalgruppens antal och fördelning utifrån sysselsättning

	Arbete		Studier		Arbets-åtgärd		Arbetslös		Sjuk-ersättning		Pension		Info saknas	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Totalgrupp (n=165)	37	22,4	23	13,9	17	10,3	59	35,8	17	10,3	11	6,7	1	0,6
Yngre (n=82)	14	17,1	23	28,0	9	11,0	32	39,0	3	3,7	-	-	1	1,2
Äldre (n=83)	23	27,7	-	-	8	9,6	27	32,5	14	16,9	11	13,3	-	-

Hälsa

Hälsan kategoriseras i personutredningarna inte från medicinska utlåtande utan utgår från den misstänktes egna beskrivning och dokumenteras i personutredningen med allmänna benämningar. Dessa hälsobeskrivningar varierar i såväl omfattning som detaljrikedom. För att skapa meningsfulla faktorer har hälsan klassificerats som antingen god hälsa eller som ohälsa. För att hälsan ska klassificeras som ohälsa ska besvären eller sjukdomstillståndet vara av sådan art att det påverkar personens vardag på ett negativt sätt eller att hälsoproblemen föranleder kontinuerlig läkarkontakt. Således har ”lindriga eller temporära” besvär, så som allergi, tidigare operationer, stress inför kommande rättegång etc. inte räknats med som ohälsa utan dessa faller inom ramen för god hälsa.

Den fysiska hälsan är generellt bättre än den psykiska för hela populationen då 74,5 procent anser sig ha god fysisk hälsa medan endast 57,6 procent anser att den psykiska hälsan är god(tabell 6). De yngre har generellt en bättre fysik, men när det kommer till det psykiska måendet är det ingen större skillnad mellan de båda åldersgrupperna. Majoriteten av de unga som mår psykiskt dåligt återfinns i åldersgruppen 18-24 år.

Tabell 6. Totalgruppens antal och fördelning utifrån fysisk och psykisk hälsa

	Fysisk god hälsa		Fysisk ohälsa		Info saknas		Psykisk god hälsa		Psykisk ohälsa		Info saknas	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Totalgrupp (n=165)	123	74,5	35	21,2	7	4,2	95	57,6	66	40,0	4	2,4
Yngre (n=82)	72	87,8	4	4,9	6	7,3	48	58,5	31	37,8	3	3,7
Äldre (n=83)	51	61,4	31	37,3	1	1,2	47	56,6	35	42,2	1	1,2

Missbruksproblematik

De allra flesta i totalgruppen har ingen för frivården känd problematik vad gäller alkohol eller narkotika (diagram 2). I utredningarna definieras inte alltid huruvida utredaren bedömer konsumtion av alkohol och droger som problem, i stället kan t.ex. mängder som den utredde uppger att han konsumerar anges, t.ex. som ”dricker 6-8 öl på helgen”. Förhållandet till alkohol och droger delas här in känd problematik, tidigare problem eller ingen känd problematik. När det gäller ”ingen känd problematik” räknas även de in som berättat att de provat på narkotika som en engångshändelse, men som uppgett att det inte var något för dem. Om än sådant experimenterande och nyttjande av illegala preparat är ett riskbeteende, är enstaka tillfällen inte att jämställa med en etablerad problematik, det kan inte anses ha präglat tillvaron. Därför klassificeras det här som ”ingen känd problematik”.

Det är något vanligare med problem med alkohol än vad det är med narkotika och det är fler som vid tidpunkten för personutredningen har en känd och pågående alkoholproblematik(tabell 7). I gruppen som tidigare har haft problem med både alkohol som narkotika har flertalet varit ”nyktra” endast en kortare period, från några månader upp till ett knappt år, eller är under pågående behandling. Då drogfrihet vid ett nyss avslutat missbruksbeteende är skör och oviss, och det föreligger en känd problematik, om än inte helt aktuell, är det av intresse att ibland slå samman dem tillsammans med just ”känd problematik” (diagram 2).

Diagram 2

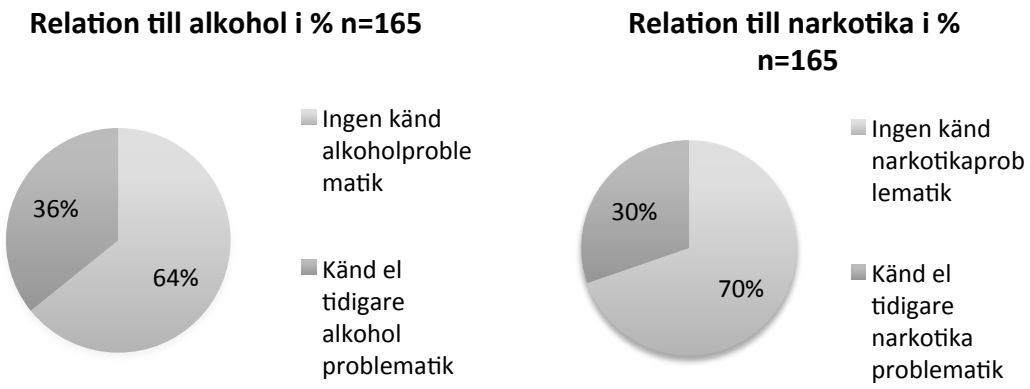

Personerna i den äldre gruppen är i majoritet när det kommer till kända problem med såväl alkohol som narkotika och det är mer vanligt att det är de yngre som tidigare har haft problem men som för närvarande säger sig vara drogfria. När det kommer till de unga med känd missbruksproblematik återfinns dessa företrädelsevis i åldersgruppen 18-24 år.

Tabell 7. Totalgruppensantal och fördelning utifrån missbruksproblematik

	Inga Alkohol problem		Tidigare Alkohol problem		Kända Alkohol problem		Inga Narkotika problem		Tidigare Narkotika problem		Kända Narkotika problem	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Totalgrupp (n=165)	106	64,2	25	15,2	34	20,6	115	69,7	24	14,5	26	15,8
Yngre (n=82)	56	68,3	14	17,1	12	14,6	58	70,7	15	18,3	9	11,0
Äldre (n=83)	50	60,2	11	13,3	22	26,5	57	68,7	9	10,0	17	20,0

Tidigare kriminalitet

Frivården har tillgång till Rikspolisstyrelsens belastningsregister och kan om de så önskar söka information om eventuell tidigare kriminalitet. I detta register finns uppgifter om all lagföring, det vill säga allt från strafföreläggganden för mindre trafikförseelser till fängelsestraff för grova brott, och det är frivårdsinspektören som väljer vad som ska dokumenteras i utredningen. I de studerade utredningarna saknas dokumentation för nästan var fjärde person, vilket påverkar uppfattningen av den totala fördelningen. Det vi vet är dock att drygt hälften av dem där det omnämns förekommer minst en gång i belastningsregistret och att minst var femte person har en betydande kriminell belastning då de återfinns i mer än 7 avsnitt(tabell 8). Det mest vanligt förekommande är dock att en person har 1-3 noteringar i registret, vilket mest

sannolikt handlar om förseelser och mindre allvarliga brott. De äldre har den tyngsta belastningen då de som är över 30 år har flest antal registreringar per person, medan det är fler personer i gruppen under 30 år som förekommer i belastningsregistret, företrädelsevis handlar det då om personer mellan 18-24 år.

Tabell 8. Totalgruppens antal och fördelning utifrån tidigare kriminalitet

	Förekom inte		Förekom ospecifik		1-3 gånger		4-6 gånger		7 el fler gånger		Info saknas	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Totalgrupp (n=165)	28	17	1	0,6	44	26,7	19	11,5	33	20,0	40	24,2
Yngre (n=82)	11	13,4	-	-	27	32,9	11	13,4	8	9,8	25	30,5
Äldre (n=83)	17	20,5	1	1,2	17	20,5	8	9,6	25	30,1	15	18,1

Aktuellt brott

Brottet som föranlett åtalet kan definieras på olika sätt och vi har valt att utgå från definitionerna i Brottsbalkens kapitelindelning och lagt till viss speciallagstiftning när vi sammanställt materialet. Denna indelning har gett sju områden för olika typer av brott[1]. Det är inte ovanligt att de åtalade både åtalas och döms för flera brott samtidigt, i kategoriseringen av brottstyp utgår vi här från huvudbrottet, det som sättes först i uppräkningen och har betraktats som det mest allvarliga.

De allra flesta döms för brott mot person (tabell 9) vilket i detta material övervägande handlar om misshandel. Den näst största gruppen rör förmögenhetsbrott, där stöld är det dominerande brottet, och därefter följer trafikbrott, vilket företrädelsevis är rattonykterhet och olovlig körning. Brott mot narkotikalagen som huvudbrott är relativt sällsynt förekommande i vårt urval och än mer sällsynt är brott mot övrig lagstiftning samt brott mot stat och allmänhet. För både de yngre och äldre är personbrotten de allra vanligaste, men sen skiljer det sig åt genom att de yngre är mer representerade när det kommer till förmögenhetsbrott och de äldre när det gäller trafikbrott. Av brotten som har begåtts inom den yngre gruppen är de allra flest i åldern 18-24.

[1] Brott mot person (kap 3-7) Misshandel, Olaga hot, människohandel, grov kvinnofridskränkning och sexualbrott. Förmögenhetsbrott (kap 8-12) Stöld, rån, bedrägeri, häleri, skadegörelse och bokföringsbrott. Brott mot allmänheten (kap 13-15) Mordbrand, allmänfarlig ödeläggelse, förfalskningsbrott och mened. Brott mot staten (kap 16-22) Övergrepp i rättssak, upplopp, våld/hot mot tjänsteman och högmålsbrott. Trafikbrott: Lagen (1951:649) om straff för vissa trafikbrott, vilket inkluderar rattonykterhet Narkotikastrafflagen (1968:64), vilket inkluderar all befattning utom smuggling Övrigt: Lagen (2000:1225) om straff för smuggling, Alkohollagen (1994:1738) och Vapenlagen (1996:67)

Tabell 9. Totalgruppensantal och fördelning utifrån åtalsgrund

	Brott m. person		Förmögen-hets brott		Brott m. allmänhet		Brott m.stat		Trafik-brott		Narkotika brott		Övrig lagstiftning	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Totalgrupp(n=165)	66	40,0	40	24,2	1	0,6	7	4,2	33	20,0	11	6,7	7	4,2
Yngre (n=82)	38	46,3	21	25,6	-	-	3	3,7	9	11,0	8	9,8	3	3,7
Äldre (n=83)	28	33,7	19	22,9	1	1,2	4	4,8	24	28,9	3	3,6	4	4,8

Förslag i personutredning

Frivården ska enligt Lag (1991:2041) om särskild personutredning i brottmål, m.m. göra en bedömning om den misstänkte är lämplig för samhällstjänst och den misstänkte ska lämna sitt medgivande om denne accepterar samhällstjänst som föreskrift. Urvalet till denna studie har utgått ifrån variablerna lämplig/olämplig vilket styrt underlaget till att två tredjedelar har bedömts som lämpliga, det är 110 utredda personer. Det var ytterligare några fler som gav sitt samtycke (115 st.) (tabell 10). Det är inte alla som frivården anser som lämpliga som ger samtycke, i detta material är det tre som inte samtycker och för två saknas information. Tio personer som frivården har ansett olämpliga har dock lämnat sitt samtycke. Det är särskilt de yngre som anses lämpade för samhällstjänst och i synnerhet i åldersgruppen 18-24 år. Men även 30- och 40 åringar är väl representerade då de står för en knapp tredjedel av gruppen som anses lämpliga.

Tabell 10. Totalgruppens antal och fördelning utifrån lämplighet och samtycke

	Lämplig		Olämplig		Samtycke		Inget samtycke		Info saknas	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Totalgrupp (n=165)	110	66,7	55	33,3	115	69,7	33	20,0	17	9,3
Yngre (n=82)	61	74,4	21	25,6	62	75,6	12	14,6	8	9,8
Äldre (n=83)	49	59,0	34	41,0	53	63,9	21	25,3	9	10,8

Materialet som studeras här valdes också ut utifrån det påföljdsval som gjordes, hälften av dem som bedömts lämpliga hade också föreslagits dömas till skyddstillsyn, medan hälften inte gjort det. I materialet som helhet finns också de som ansetts olämpliga med, vilket gör att det i de studerade utredningarna anses föreligga ett övervakningsbehov för majoriteten av de misstänkta (99 st). Även här är det de yngre som är flest till antalet och i synnerhet de i åldern 18-24 år(tabell 11).

Tabell 11. Totalgruppens antal och fördelning utifrån övervakningsbehov

	Rek. övervakning		Ingen övervakning		Info saknas	
	n	%	n	%	n	%
Totalgrupp (n=165)	99	60,0	55	33,3	1	0,6
Yngre (n=82)	57	69,5	25	30,5	-	-
Äldre (n=83)	42	50,6	40	48,2	1	1,2

Frivården kan föreslå en föreskrift i form av att den åtalade exempelvis ska genomgå en behandling mot missbruk eller delta i något påverkansprogram. Det sker i 30 procent av de studerade utredningarna och det är lika vanligt med föreskrift om behandling som med påverkansprogram (tabell 12). Det vanligaste är att de yngre föreslås föreskrift och i synnerhet dem i åldern 18-24 år. För den gruppen handlar det övervägande om påverkansprogram och argumentet är vanligen att det skall bidra till att bryta begynnande kriminalitet och missbruk. När de äldre föreskrivs program är det övervägande alkoholrelaterat och ofta i kombination med rattonykterhet. Det är även i den gruppen som program för att motverka våld och sexualbrott i nära relationer återfinns. Frivården specificerar inte alltid vilket program som avses utan skriver ibland att valet får ske i samråd med socialtjänsten. I de fall det specificeras handlar det om kriminalvårdens egna program såsom Prime for life, One-to-One, Beteende – Samtal – Förändring (BSF), Programme for Reducing Individual Substance Misuse (PRISM), Relation och samlevnad (ROS) och Integrated Domestic Abuse Programme (IDAP)[2]. När behandling föreskrivs är det företrädelsevis för alkohol- eller drogmissbruk och behandling i öppenvården är mer förekommande än behandlingshem. Det är inte heller alltid som en behandlingsplan definieras utan även här öppnar man upp för en dialog med socialtjänsten och ibland även med psykiatrin. Förhållandevis är det många i åldern 18-24 år och dessa rekommenderas ofta en behandling med kontinuerliga drogtester i öppenvården. Behandlingshem rekommenderas både de yngre och äldre, men det sker mer sällan och missbruksproblematiken är i dessa fall mer omfattande.

[2] Påverkansprogram
Prime For Life – program för att minska riskkonsumtion av alkohol och narkotika
One-to-One – individuella samtal för att minska återfall i brott
BSF – semistrukturerade samtal med fokus på beteende-samtal – förändring
PRISM – Ett kognitivt beteendebaserat program som uppmuntra till drogfrihet.
IDAP – behandlingsprogram för män som utövat våld i nära relation
ROS – behandlingsprogram för sexualbrotts dömda män

Tabell 12. Totalgruppens antal och fördelning utifrån föreslagen föreskrift

	Förslagen föreskrift		Behandlings-plan		Påverkans program	
	n	%	n	%	n	%
Totalgrupp (n=165)	47	28,5	24	14,5	23	13,9
Yngre (n=82)	29	35,4	9	11,0	20	24,4
Äldre (n=83)	18	21,7	15	18,1	3	3,6

Grundfrågan som ställdes i denna studie är ”Är personen lämplig eller olämplig för samhällstjänst?”. I presentationen som här följer har vi därför valt att först beskriva dem som bedöms som lämpliga och därefter dem som bedömts som olämpliga.

De lämpliga

Det är 110 personer i gruppen lämpliga för samhällstjänst och medelåldern är för dessa 33 år (±19-76 år). Fördelningen av yngre respektive äldre än 30 år är relativt jämn(tabell 13) men det är något fler yngre. Den enskilt största gruppen är personer under 24 år vilket innebär att de yngre i gruppen lämpliga i stort är synonymt med gruppen 18-24 år. Inom den äldre gruppen är det till största del 30- och 40 åringar.

Tabell 13. Åldersfördelning och antal för de som bedömts lämpliga för samhällstjänst

	Antal	Procent	Ålder	Spridning
	n	%	m	±
Totalgrupp	110	66,7	33	19-76
Yngre	61	55,5	22	19-29
Äldre	49	44,5	47	31-76

Den sociala situationen bedöms vara tillfredsställande för de allra flesta och en ordnad tillvaro är mer vanlig ju äldre den misstänkta är(tabell 14). De som ingår i materialet har också i hög grad ett eget boende. Det finns ett par yngre personer som står helt utan bostad och några, i huvudsak äldre, vars boende är ordnat av någon myndighet (tabell 15).

Tabell 14. De lämpliga för samhällstjänst, antal och fördelning utifrån social situation

	Ordnad		Oordnad	
	n	%	n	%
Totalgrupp (n=110)	98	89,1	12	10,9
Yngre (n=61)	52	85,2	9	14,8
Äldre (n=49)	46	93,9	3	6,1

Tabell 15. De lämpliga för samhällstjänst, antal och fördelning utifrån bostadssituation

	Egen bostad		Inneboende		Myndighetsbostad		Bostadslös	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Totalgrupp (n=110)	101	91,8	3	2,7	4	3,6	2	1,8
Yngre (n=61)	55	90,2	3	4,9	1	1,6	2	3,3
Äldre (n=49)	46	93,9	-	-	3	6,1	-	-

När det kommer till sysselsättning är det lika vanligt förekommande att personen arbetar som att den är arbetslös (tabell 16). Det är långt fler av de äldre som arbetar, medan majoriteten av de yngre är studerande. Genom att slå ihop arbete, studier och arbetsmarknadsåtgärd blir det en grupp ”sysselsatta”, som är nästan 60 procent av de lämpliga medan 30 procent är arbetslösa. Det är något fler yngre än äldre som är sysselsatta och det är fler äldre som erhåller sjukersättning eller pension.

Tabell 16. De lämpliga för samhällstjänst, antal och fördelning utifrån sysselsättning

	Arbete		Studier		Arbetsåtgärd		Arbetslös		Sjukersättning		Pension	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Totalgrupp (n=110)	33	30,0	18	16,4	12	10,9	33	30,0	6	5,5	8	7,3
Yngre (n=61)	12	19,7	18	29,5	8	13,1	21	34,4	2	3,3	-	-
Äldre (n=49)	21	42,9	-	-	4	8,2	12	24,5	4	8,2	8	16,3

Hälsan är generellt god hos dem som bedöms lämpliga, om än den psykiska hälsan beskriv som något sämre (tabell 17). Tendensen är att de yngre som grupp har bättre hälsa än de äldre, men de äldre har mer problem med den fysiska hälsan och de yngre är överrepresenterade när det kommer till psykisk ohälsa. Övervägande av de unga med psykisk ohälsa återfinns i gruppen 18-24 år.

Tabell 17. De lämpliga för samhällstjänst, antal och fördelning utifrån fysisk och psykisk hälsa

	Fysisk god hälsa		Fysisk ohälsa		Info saknas		Psykisk god hälsa		Psykisk ohälsa		Info saknas	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Totalgrupp (n=110)	94	85,5	14	12,7	2	1,8	76	69,1	32	29,1	2	1,8
Yngre (n=61)	56	91,8	3	4,9	2	3,3	40	65,6	19	31,1	2	3,3
Äldre (n=49)	38	77,6	11	22,4	-	-	36	73,5	13	26,5	-	-

De allra flesta, ca 75 procent, som anses lämpliga för samhällstjänst beskrivs ha uppgett att de varken har eller har haft problem med vare sig alkohol eller narkotika (tabell 18). Det finns dock personer som tidigare har haft en missbruksproblematik, knappt 20 procent, men som vid tiden för personutredningen beskrevs som nyktra respektive drogfria sen en kortare eller längre tid tillbaka. Det är få som har känd problematik, men bland dem är det lika många äldre som yngre. Likaledes är fördelningen mellan yngre och äldre relativt jämn då det handlar om tidigare missbruk.

Tabell 18. De lämpliga för samhällstjänst, antal och fördelning utifrån missbruksproblematik

	Inga Alkohol problem		Tidigare Alkohol problem		Kända Alkohol problem		Inga Narkotika problem		Tidigare Narkotika problem		Kända Narkotika problem	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Totalgrupp (n=110)	81	73,6	19	17,3	10	9,1	84	76,4	20	18,2	6	5,5
Yngre (n=61)	46	75,4	10	16,4	5	8,2	46	75,4	12	19,7	3	4,9
Äldre (n=49)	35	71,4	9	18,4	5	10,2	38	77,6	8	16,3	3	6,1

Som tidigare nämnts varierar det om uppgifterna från belastningsregistret presenteras i utredningen. För de som bedömts lämpliga för samhällstjänst saknas information för nästan en fjärdedel, vilken till största del handlar om de yngre. Det skulle kunna betyda att de inte tidigare förekommer och därför nämns det inte, men det skulle lika gärna kunna innebära att frivården inte noterat de punkter som finns i registret, så det är inte möjligt att utifrån detta material dra någon slutsats angående bortfallet. I de fall vi har kännedom om tidigare lagöverträdelser återfinns majoriteten i belastningsregistret före det nu aktuella åtalet och det allra vanligaste är att man förekommer under 1-3 avsnitt(tabell 19). Även om det är mer ovanligt med fler noteringar i belastningsregistret är det drygt var fjärde som har fyra eller fler. Till antalet är det fler yngre som förekommer i belastningsregistret, men det är de äldre som vanligen har den allra tyngsta belastningen liksom tidigare presenterats för den totala gruppen.

Fördelningen kan ses som förväntad på så vis att de äldre har haft längre tid på sig att begå brott än vad de yngre har.

Tabell 19. De lämpliga för samhällstjänst, antal och fördelning utifrån tidigare kriminalitet

	Förekom inte		Förekom ospecifik		1-3 gånger		4-6 gånger		7 el fler gånger		Info saknas	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Totalgrupp (n=110)	21	19,1	1	0,9	35	**31,8**	12	10,9	15	13,6	26	23,6
Yngre (n=61)	9	14,8	-	-	22	36,1	8	13,1	5	8,2	17	27,9
Äldre (n=49)	12	24,5	1	2,0	13	26,5	4	8,2	10	20,4	9	18,4

Nästan hälften av dem som anses lämpliga för samhällstjänst står åtalade för brott mot person följt av förmögenhetsbrott och trafikbrott (tabell 20). Ingen som ansetts vara lämplig för samhällstjänst åtalas för brott mot allmänheten, medan brott mot stat, narkotikabrott samt brott gällande övrig lagstiftning endast förekommer i enstaka fall. Denna fördelning återspeglas även i åldersgrupperna yngre och äldre. Skillnaden ligger i att det i första hand är den yngre gruppen som står åtalade för brott mot person samt narkotikabrott och då i huvudsak dem i åldern 18-24 år och den äldre gruppen är överrepresenterade när det gäller trafikbrott.

Tabell 20. De lämpliga för samhällstjänst, antal och fördelning utifrån åtal

	Brott m. Person		Förmögenhetsbrott		Brott m. allmänhet		Brott m. stat		Trafik-brott		Narkotika brott		Övrig lag	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Totalgrupp(n=110)	48	43,6	27	24,5	-	-	5	4,5	19	17,3	6	5,5	5	4,5
Yngre (n=61)	31	50,8	14	23,0	-	-	2	3,3	7	11,5	5	8,2	2	3,3
Äldre (n=49)	17	34,7	13	26,5	-	-	3	6,1	12	24,5	1	2,0	3	6,1

Sammantaget ger beskrivningen av vem som är lämplig för samhällstjänst en bild av en person med relativt ordnade förhållanden. Den typiskt lämpliga personen för samhällstjänst är ung och under 24 år, om än det är förhållandevis många som är 30 år eller äldre. Den lämplige har egen bostad och en socialt ordnad situation. Den dagliga sysselsättningen är mer osäker då det är troligt att personen arbetar eller studerar, men möjligheten att personen är arbetslös är ändå ganska stor. Den fysiska hälsan är god och även om den psykiska hälsan är sämre än den fysiska är den bättre än hos den totala populationen. De lämpliga saknar i högre grad än totalpopulationen problematiskt förhållande till alkohol och narkotika, men förekommer lika ofta i belastningsregistret. Sannolikheten att den lämplige ska ha fler än tre noteringar i registret är dock

mindre än hos totalpopulationen. Det mest vanligt förekommande brottet sorteras in under brott mot person och innebär här misshandelsbrott.

Det som skiljer de yngre och de äldre åt är att majoriteten av de unga åtalas för brott mot person medan de äldre förutom brott mot person i större utsträckning även åtalas för förmögenhets- och trafikbrott. Dessutom finns det en åtskillnad i att de unga i större utsträckning rekommenderas övervakning och föreskrift om påverkansprogram.

Den bild som är den vanligaste för de unga som anses lämpliga är en ung man i åldern 18-24 år som har en ordnad tillvaro och ett eget boende, troligen i föräldrahemmet (tabell 21). Han har en daglig sysselsättning som vanligen innebär att han är studerande. Hälsan är god men det finns en förhöjd risk att han mår psykiskt dåligt. Den unga har ingen missbruksproblematik kring vare sig alkohol eller narkotika men han återfinns i belastningsregistret under ett fåtal noteringar. Gärningen som den misstänkte är åtalad för är brott mot person då en misshandel har ägt rum. Nedan följer en samlad tabell för variablerna för dem som bedömts lämpliga. Tabellen följs av två fallbeskrivningar, en äldre och en yngre person som bedöms lämpliga.

Tabell 21. Sammanställning för de lämpliga i fördelning yngre och äldre

LÄMPLIGA	Yngre		Äldre	
n=110	(19-29)		(30-76)	
	n=61		n=49	
	n	**%**	**n**	**%**
Ordnad social situation	52	85,2	46	93,9
Egen bostad	55	90,2	46	93,9
I sysselsättning[1]	38	62,3	25	51,1
Fysisk god hälsa	56	91,8	38	77,6
Psykisk god hälsa	40	65,6	36	73,5
Inga alkoholproblem	46	75,4	35	71,4
Inga narkotikaproblem	46	75,4	38	77,6
BR, 0-3 noteringar	31	50,9	25	51,0
BR, 4 el. fler noteringar	13	21,3	14	28,6
Huvudbrott i åtal				
Brott mot person	31	50,8	17	34,7
Förmögenhetsbrott	14	23,0	13	26,5
Brott mot allmänhet	-	-	-	-
Brott mot staten	2	3,3	3	6,1
Trafikbrott	7	11,5	12	24,5
Narkotikabrott	5	8,2	1	2,0
Övrig lagstiftning	2	3,3	3	6,1

Martin, 19 år, åtalad för misshandel

Martin har vuxit upp med sin mamma och dennes nya man men umgås regelbundet med sin pappa och dennes nya familj. Han har god kontakt med båda familjerna. Han studerar på gymnasiet och på fritiden spelar han fotboll och innebandy med sina vänner. Martin är fysiskt frisk men förklarar att han är lättretlig och därför ibland

hamnar i slagsmål vilket styrks av styvfadern. Styvfadern är dock inte oroad över Martins alkoholkonsumtion eller beteende i övrigt. Martin dricker alkohol 1-2 gånger i månaden tillsammans med sina vänner när det är fest. Han har aldrig provat narkotika. Martin har en tidigare dom för misshandel när han var 17 år där påföljden blev böter och han känner idag att han måste lära sig att hantera sitt humör för att undvika dessa situationer.

Martin befinner sig i ett fungerande socialt sammanhang, han sköter sin skola och är aktiv på sin fritid. Han har inga problem att avstå från alkohol och således ingen missbruksproblematik. Martin har inget kriminellt beteende men hans lättretliga humör har gjort att han vid upprepade tillfällen hamnat i slagsmål. Det är Martins unga ålder och temperament som tillsammans med alkoholintag är den största orosfaktorn. Men då han själv börjat reflektera över detta vittnar det om en viss mognad som indikerar att han skulle vara behjälpt av stöd och påverkan för att kunna bryta sina negativa mönster.

De äldre som ansetts som lämpliga för samhällstjänst ger en bild av en arbetande man i 40-års ålder som har en ordnad tillvaro och ett eget boende (tabell 21). Hälsan är sämre än hos de yngre men generellt har personen en god hälsa såväl fysiskt som psykiskt. Personen har ingen missbruksproblematik och om han återfinns i belastningsregistret är det under enstaka avsnitt. Brottet som har begåtts kan vara brott mot person men det är relativt vanligt med såväl förmögenhetsbrott och brott mot trafiklagen.

Niklas, 42, åtalad för grovt rattfylleri

Niklas är ensamstående, har inga barn och hyr ett hus sedan 6 år tillbaka. Han är uppvuxen med sin bror hos sina båda föräldrar. Han beskriver sin uppväxt som mycket bra och han har god kontakt med sin familj. Niklas har arbetat i hela sitt liv, har en bra lön och inga skulder eller lån. På fritiden ägnar han sig åt jakt och fiske tillsammans med vänner. Niklas har vissa fysiska besvär då han har skruvar inopererade i foten efter en bilolycka och det ger periodvis smärta. Han lever under ordnade förhållanden och tycks inte ha några missbruksproblem. Vid aktuell händelse uppger han att han hade druckit men inte kände sig kraftigt berusad. Han känner idag ånger och vet att han har gjort fel. Niklas har inte druckit sen brottet begicks och han känner ingen oro för sina alkoholvanor. Han inte intresserad av någon missbruksbehandling. På grund av sitt arbete är han i behov av sitt körkort och har själv ansökt om att delta i ett alkolåsprogram. Han har etablerat en läkarkontakt med företagshälsovården och har börjat lämna prover där. Niklas är tidigare ostraffad och det har inte framkommit några riskfaktorer för återfall i brott.

Niklas är en man vars leverne genomsyras av normalitet och det är lätt för gemene man att identifiera sig med honom. Han har en trygg uppväxt och en fungerande vardag med arbete och fritidsintresse, tillika ett socialt liv med fungerande relationer till såväl familj som sina vänner. Han har ingen missbruksproblematik och trodde vid tillfället för brottet att han inte hade så hög promillehalt i kroppen som det senare kom att visa sig. Han erkänner gärningen och ser sin skuld i det som inträffat. Niklas är ångerfull och har själv tagit tag i situationen genom att anmäla sig till ett alkolåspro-

gram. Detta föranleder tankar om att Niklas har reflektionsförmågan kring handling och konsekvens och han är medveten om att hans arbete är avhängigt av att han har körkort. Då Niklas är ansvarstagande och reflekterar över de negativa konsekvenserna är det sannolikt att han inte återfaller i denna typ av lagöverträdelser. Det är snarare så att han nu står åtalad är tillräckligt ingripande och brottsförebyggande i sig.

De olämpliga

Gruppen olämpliga för samhällstjänst består av något fler äldre än yngre och har en medelålder på 36 år (±19-71år) (tabell 22). Den äldre gruppen består till största del av 30- och 40-åringar och medelåldern ligger där på 44 år. För den yngre gruppen är medelåldern 23 år. Gruppen består till största del av 18-24-åringar och även här representerar denna grupp de yngre.

Tabell 22. Åldersfördelning och antal för de som bedömts olämpliga för samhällstjänst

Åldersgrupp	Antal	Procent	Ålder	Spridning
	n	%	m	±
Totalgrupp	55	33,3	36	19-71
Yngre	21	38,2	23	19-29
Äldre	34	61,8	44	30-71

För gruppen som helhet beskrivs den sociala situationen i lika stor utsträckning ordnad som oordnad, vilket i stort även gäller inom de olika åldersgrupperna (tabell 23). Drygt 60 procent har en egen bostad medan knappt 20 procent är inneboende eller har ett boende ordnat av någon myndighet (tabell 24). Nästan 20 procent står helt utan bostad. I princip alla bostadslösa i det studerade materialet har bedömts olämpliga för samhällstjänst.

Tabell 23. De olämpliga för samhällstjänst, antal och fördelning utifrån social situation

	Ordnad		Oordnad		Info saknas	
	n	%	n	%	n	%
Totalgrupp (n=55)	26	47,3	25	45,5	4	7,3
Yngre (n=21)	9	42,9	10	47,6	2	9,5
Äldre (n=34)	17	50,0	15	44,1	2	5,9

Tabell 24. De olämpliga för samhällstjänst, antal och fördelning utifrån bostadssituation

	Egen bostad		Inneboende		Myndighetsbostad		Bostadslös		Info saknas	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Totalgrupp (n=55)	34	61,8	5	9,1	5	9,1	10	18,2	1	1,8
Yngre (n=21)	12	57,1	3	14,3	1	4,8	4	19,0	1	4,8
Äldre (n=34)	22	64,7	2	5,9	4	11,8	6	17,6	-	-

Sysselsättning

Majoriteten av dem som bedöms olämpliga är arbetslösa eller sjukskrivna och det är endast ett fåtal som arbetar eller studerar (tabell 25). Även om gruppen som arbetar, studerar eller är i arbetsmarknadsåtgärd slås ihop till en grupp sysselsatta är dessa färre än gruppen arbetslösa. Den största skillnaden mellan åldersgrupperna är att de äldre i högre grad har sjukersättning. Tillika är det enbart de yngre som studerar och de äldre som är förtids- eller ålderspensionerade.

Tabell 25. De olämpliga för samhällstjänst, antal och fördelning utifrån sysselsättning

	Arbete		Studier		Arbetsåtgärd		Arbetslös		Sjuk ersättning		Pension		Info saknas	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Totalgrupp (n=55)	4	7,3	5	9,1	5	9,1	26	**47,3**	11	20,0	3	5,5	1	1,8
18-24 år (n=15)	1	6,7	4	26,7	-	-	8	53,3	1	6,7	-	-	1	6,7
Yngre (n=21)	2	9,5	5	23,8	1	4,8	11	52,4	1	4,8	-	-	1	4,8
Äldre (n=34)	2	5,9			4	11,8	15	44,1	10	29,4	3	8,8	-	-

Hälsan är generellt sämre bland dem som inte bedöms lämpliga för samhällstjänst, endast hälften uppger att de har en god fysisk hälsa och ännu färre, bara cirka en tredjedel, anser att de har en god psykisk hälsa(tabell 26). I den yngre gruppen har de flesta en god fysisk hälsa, men mer än hälften har psykiska problem vilket även gäller för gruppen på 18-24 år. I den äldre gruppen uppges majoriteten ha dålig hälsa såväl fysiskt som psykiskt.

Tabell 26. De olämpliga för samhällstjänst, antal och fördelning utifrån fysisk och psykisk hälsa

	Fysisk god hälsa		Fysisk ohälsa		Info saknas		Psykisk god hälsa		Psykisk ohälsa		Info saknas	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Totalgrupp (n=55)	29	52,7	21	38,2	5	9,1	19	34,5	34	61,8	2	3,6
Yngre (n=21)	16	76,2	1	4,8	4	19,0	8	38,1	12	57,1	1	4,8
Äldre (n=34)	13	38,2	20	58,8	1	2,9	11	32,4	22	64,7	1	2,9

Det är tydligt att de som bedöms olämpliga för samhällstjänst i stor utsträckning har ett känt missbruk av såväl alkohol som narkotika (tabell 27). Till största del är det personer från den äldre åldersgruppen, även om det också är relativt vanligt förekommande bland de yngre. Omvänt är det fler yngre än äldre som tidigare har haft missbruksproblem.

Tabell 27. De olämpliga för samhällstjänst, antal och fördelning utifrån missbruksproblematik

	Inga Alkohol-problem		Tidigare Alkohol-problem		Kända Alkohol-problem		Inga Narkotika-problem		Tidigare Narkotika-problem		Kända Narkotika-problem	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Totalgrupp (n=55)	25	45,5	6	10,9	24	43,6	31	56,4	4	7,3	20	36,4
Yngre (n=21)	10	47,6	4	19,0	7	33,3	12	57,1	3	14,3	6	28,6
Äldre (n=34)	15	44,1	2	5,9	17	50,0	19	55,9	1	2,9	14	41,2

Gruppen olämpliga för samhällstjänst utmärks av återkommande lagöverträdelser då majoriteten av personerna förekommer i belastningsregistret under 7 eller fler avsnitt (tabell 28). Även här är det den äldre åldersgruppen som är överrepresenterad, men de återfinns också ett fåtal personer bland de allra yngsta. När det kommer till de yngre är det vanligast att dessa har 1-3 noteringar i registret.

Tabell 28. De olämpliga för samhällstjänst, antal och fördelning utifrån tidigare kriminalitet

	Förekom inte		1-3 gånger		4-6 gånger		7 el fler gånger		Info saknas	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Totalgrupp (n=55)	7	12,7	9	16,4	7	12,7	18	32,7	14	25,5
Yngre (n=21)	2	9,5	5	23,8	3	14,3	3	14,3	8	38,1
Äldre (n=34)	5	14,7	4	11,8	4	11,8	15	44,1	6	17,6

De olämpliga står i huvudsak åtalade för brott mot person, trafikbrott och förmögenhetsbrott(tabell 29). Den enskilt största gruppen är äldre personer som har begått trafikbrott följt av äldre personer som begått brott mot person. Hos de yngre är det brott mot person och förmögenhetsbrott som är framträdande vilket även är situationen för gruppen 18-24 år.

Tabell 29.De olämpliga för samhällstjänst, antal och fördelning utifrån åtal

	Brott m. Person		Förmögenhetsbrott		Brott m. allmänhet		Brott m. stat		Trafikbrott		Narkotikabrott		Övrig lag	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Totalgrupp (n=55)	18	32,7	13	23,6	1	1,8	2	3,6	14	25,5	5	9,1	2	3,6
Yngre (n=21)	7	33,3	7	33,3	-	-	1	4,8	2	9,5	3	14,3	1	4,8
Äldre (n=34)	11	32,4	6	17,6	1	2,9	1	2,9	12	35,3	2	5,9	1	2,9

Den samlade bilden av dem som bedöms vara olämpliga för samhällstjänst visar på en grupp med en på flera områden lite sämre livssituation än de som bedömts lämpliga. I denna grupp är åldern högre än för de lämpliga och det vanligaste är att personen är i 30-och 40-års ålder men här återfinns en relativt stor andel yngre. Den sociala situationen kan lika väl vara ordnad som oordnad, men det är tydligt att gruppen omfattar en större andel av personer med sociala problem. Troligen har personen en egen bostad, men risken att bostadssituationen är löst av någon annan alternativt att inget boende finns är påtagligt stor. De allra flesta är utan arbete och det finns en förhöjd risk att personen är sjukskriven. Hälsan är försämrad i denna grupp och även om det gäller såväl fysisk som psykisk ohälsa är det mer troligt att personen har psykiska problem av något slag. Och om än inte alla, så är det stor risk att personen har ett aktivt missbruk och då företrädelsevis alkohol. När det kommer till tidigare lagöverträdelser är personerna i denna grupp i hög grad dömda tidigare då de allra flesta har fler än 6 noteringar i belastningsregistret. Tyngden på de tidigare brotten vet vi inte, men vi vet att det aktuella brottet vanligen är ett brott mot trafiklagen och då gäller de äldre är de sannolikt åtalade för rattfylleri eller brott mot person och de yngre brott mot person och förmögenhetsbrott.

Skillnaderna mellan de yngre och de äldre är att de äldre har en tyngre problematik och att de unga åtalas för brott mot person emedan de äldre även åtalas för trafikbrott (tabell 30). Nedan följer en sammanställning av variablerna för de som bedömts som olämpliga, följt av två fallbeskrivningar på personer som motsvarar den genomsnittliga bilden.

Tabell 30.Sammanställning av de olämpliga i fördelning yngre och äldre

OLÄMPLIGA	Yngre		Äldre	
n=55	(19-29) n=21		(30-76) n=34	
	n	%	n	%
Ordnad social situation	9	42,9	17	50,0
Egen bostad	12	57,1	22	64,7
I sysselsättning[1]	8	38,1	6	17,7
Fysisk god hälsa	16	76,2	13	38,2
Psykisk god hälsa	8	38,1	11	32,4
Inga alkoholproblem	10	47,6	15	44,1
Inga narkotikaproblem	12	57,1	19	55,9
BR, 0-3 noteringar	7	33,3	9	26,5
BR, 4 el. fler noteringar	6	28,6	16	55,9
Huvudbrott i åtal				
Brott mot person	7	33,3	11	32,4
Förmögenhetsbrott	7	33,3	6	17,6
Brott mot allmänhet	-	-	1	2,9
Brott mot staten	1	4,8	1	2,9
Trafikbrott	2	9,5	12	35,3
Narkotikabrott	3	14,3	2	5,9
Övrig lagstiftning	1	4,8	1	2,9

Den äldre, som är den typiska personen för gruppen olämplig, är arbetslös och i 30-års ålder (tabell 30). Den sociala situationen är lika ordnad som oordnad och det är möjligt att har en egen bostad men kan även ha bostad ordnad av någon myndighet. Däremot är varken den fysiska eller psykiska hälsan god och det är troligt att det föreligger en missbruksproblematik. Den olämplige har även ett kriminellt förflutet och förekommer i återkommande i belastningsregistret. De brott som de äldre åtalas för är trafikbrott och brott mot person.

Tomas, 36 år, åtalad för misshandel

Tomas är uppvuxen med sin mamma och sina fyra syskon. Han har en son på 8 år som bor med modern. Tomas har ingen bra kontakt med vare sig sin familj eller son. Han bor själv i en försöksbostad genom socialtjänsten och uppbär försörjningsstöd. Hans fysiska hälsa är förhållandevis god, men han mår periodvis psykiskt dåligt och är deprimerad. Efter grundskolan har Tomas arbetat i butik i två år och som svetsare i ett år. Tomas började använda alkohol i fjärde klass och sökte som 15-åring hjälp hos socialtjänsten där han gick på en öppenvårdsbehandling. Som 16-åring började han missbruka hasch och amfetamin. Sedan dess har han haft långa perioder av drogfrihet varvat med perioder av fortsatt blandmissbruk. Tomas förekommer under 21 avsnitt i belastningsregistret och har en drogrelaterad kriminalitet.

I Tomas fall beskrivs en man med mångårig problematik och en för tillfället kaotisk situation som kan härledas till hans missbruk. Han har inte en fungerande vardag och är inte i stånd att sörja för sig eller för sitt barn varav det är föga troligt att han skulle

vara behjälpt av samhällstjänst. Då kriminaliteten är drogrelaterad vore det mest brottsförebyggande att hjälpa Tomas att bli drogfri genom exempelvis kontraktsvård.

Även då de yngre som anses olämpliga för samhällstjänst är färre än de äldre är det relativt vanligt förekommande. Denna person är i åldern 18-24 år och den sociala situation är en mer oordnad än vad det är för de äldre och de har i mindre utsträckning en egen bostad. Tillika är personen arbetslös och har en försämrad psykisk hälsa. Troligen har denne unge någon typ av missbruksproblematik och företrädelsevis gäller det alkohol. Den unge som ansetts olämplig återfinns även han i belastningsregistret och brottet som har begåtts är mot person eller förmögenhetsbrott.

Anders, 23 år, åtalad för tillgrepp av fortskaffningsmedel

Anders lever under oordnade förhållanden, är inneboende hos en kompis och han har ett omfattande alkohol- och narkotikamissbruk. Han växte upp tillsammans med sin mamma men var LVU-placerad under två år på grund av droger och kriminalitet. Anders har inget slutbetyg i grundskolan och är för tillfället arbetslös. Han försörjer sig och sitt drogbehov genom att begå brott. Anders säger att han har är fullt frisk men att han periodvis blir deprimerad och får ångest men har inte tagit hjälp av psykiatrin. Han återfinns under 15 avsnitt i belastningsregistret och har även en tidigare fängelsedom. För tillfället har Anders en pågående prövotid efter villkorlig dom. Han har haft perioder av drogfrihet och då har han även lönearbetet. Dock återfaller han i såväl missbruk som kriminalitet. Anders är känd hos socialtjänsten, men de har haft svårt att ge honom stöd då han inte har skött sina kontakter med dem.

Anders är en ung man som redan i tidig ålder haft en problematisk situation med missbruk och kriminalitet vilket har föranlett att han idag, trots sin unga ålder, lever ett etablerat kriminellt liv. Han har varit LVU-placerad och är dömd ett flertal gånger men upprepar återkommande de handlingar som gör att han återfaller i brott. Inget tyder på att Anders reflekterar över handling och konsekvens men om han gör det saknar han förmågan att motivera sig till en förändring. Riskfaktorerna är många för Anders och att försöka införliva normalitet via samhällstjänst torde vara dömt att misslyckas på förhand. Troligen är kriminaliteten drogrelaterat och för att minska återfall i brott torde behandling för hans missbruk och psykiska mående vara i prioritet.

Jämförelse av de lämpliga och olämpliga för samhällstjänst

Genom att titta på grupper som frivården ansett som lämpliga respektive olämpliga för samhällstjänst ser vi att medelåldern är marginellt högre för de olämpliga (tabell 31). Delar vi däremot upp respektive grupp på yngre och äldre framkommer att den enskilt största gruppen inom de yngre, är i åldersspannet 18-24 år och den äldre gruppen till största del består av 30- och 40-åringar. Generellt har de som ansetts lämpliga en bättre situation med egen bostad och oavsett åldersgrupp så har de äldre generellt en bättre situation än de yngre. De är fler yngre som är inneboende vilket kan antas vara ett legitimt boende för de unga under rådande bostadsbrist och de flesta unga inneboende återfinns i kategorin som lämpar sig för samhällstjänst. De in-

neboende som är i 30 års ålder har hamnat i kategorin olämplig och att inte ha en ordnad bostadssituation skulle kunna indikera på en social problematik. Även ett myndighetsboende kan indikera på samma problematik men kan även återspegla en person som har haft en problematisk situation men som har vänt till en mer ordnad tillvaro. Ser vi till statistiken återfinner vi dem som bor i bostad ordnad av en myndighet i såväl gruppen lämpliga som olämpliga men det är fler äldre än yngre i båda grupperna. Att vara bostadslös är det som mest skiljer sig åt mellan grupperna då det endast är två unga bostadslösa som återfinns i gruppen lämpliga emedan resterande, så väl yngre som äldre, har ansetts olämpliga för samhällstjänst. Resultaten pekar på att bostadssituationen inte är en avgörande faktor när det kommer till bedömning för samhällstjänst då vi återfinner de olika kategorierna inom såväl lämplig som olämplig. Men att en ordnad social situation och ett ordnat boende torde öka chanserna till att bedömas som lämplig.

Hälsan ter sig dock spela en större roll då, i synnerhet dem med fysisk och psykisk ohälsa, återfinns bland de olämpliga. I båda grupperna har de yngre bättre fysisk hälsa än de äldre men omvänt är det fler yngre som mår psykiskt dåligt än vad det är äldre.

Tabell 31. Jämförelse mellan de som bedömts lämpliga resp. olämpliga för samhällstjänst

	Lämplig n=110		Olämplig n=55	
	n	%	n	%
Ordnad social situation	98	89,1	26	47,3
Egen bostad	101	91,8	34	61,8
I sysselsättning[1]	63	57,3	14	25,5
Fysisk god hälsa	94	85,5	29	52,7
Psykisk god hälsa	76	69,1	19	34,5
Inga alkoholproblem	81	73,6	25	45,5
Inga narkotikaproblem	84	76,4	31	56,4
BR, 0-3 noteringar	56	50,9	16	29,1
BR, 4 el. fler noteringar	27	24,7	25	45,4
Huvudbrott i åtal				
Brott mot person	48	43,6	18	32,7
Förmögenhetsbrott	27	24,5	13	23,6
Brott mot allmänhet	-	-	1	1,8
Brott mot staten	5	4,5	2	3,6
Trafikbrott	19	17,3	14	25,5
Narkotikabrott	6	5,5	5	9,1
Övrig lagstiftning	5	4,5	2	3,6

Påföljdsförslag

När vi utgår från den totala gruppen är den typiska misstänkte personen som kan få samhällstjänst i åldern 18-24 år, men teoretiskt skulle personen lika gärna kunna vara från den äldre åldersgruppen. Oavsett ålder är den sociala situationen ordnad och personen har ett eget boende. Hälsan är god men det finns en förhöjd risk att det psykiska måendet är sämre. Den misstänkte har inga problem vare sig det gäller alkohol eller narkotika. Brottet som förmodas ha begåtts är, om denne är yngre, brott mot person och om den misstänkte är äldre, är det troligen ett trafikbrott. Det är inte första gången som den misstänkte begått brott eftersom denne har redan minst en notering i belastningsregistret. Frivården rekommenderar ofta övervakning, i synnerhet om personen är yngre, men det är inte troligt att de föreslår någon föreskrift.

Det framkommer stora skillnader mellan de som frivården anser lämpliga och de som bedöms som olämpliga för samhällstjänst. Det som är mest framträdande är att de lämpliga har en relativt god ordning i sitt liv medan de olämpliga har en mer oordnad tillvaro med arbetslöshet, missbruk och kriminalitet. Även då vi kan se att de som bedöms som lämpliga oftast är de unga, är det totalt lika många över 30 år som bedöms lämpliga. Gruppen 30-40 åringar är relativt stor. Initialt var samhällstjänst tänkt som en påföljd för de yngre, men i materialet hittar vi personer långt över pensionsåldern och vi hittar dessa i såväl gruppen lämpliga som olämpliga. Det är dock fler personer som är över 60 år i olämplighetsgruppen.

Parallellt med att frivården bedömer lämplighet för samhällstjänst skall de också yttra sig över möjlig påföljd och lämna förslag till sådan. I huvudsak är det fråga om att bedöma om det kan vara aktuellt med en icke frihetsberövande påföljd. Påföljdsförslaget skiljer sig från bedömning av lämplighet för samhällstjänst genom att det mer explicit diskuterar värdet av påföljden.

När frivården bedömer lämplighet för samhällstjänst handlar det egentligen inte om förslag till påföljd, utan enbart om klienten har möjlighet och kan klara av att utföra påföljden. Tillika om klienten är lämplig att placeras på en arbetsplats. Om än frivården har att bedöma personens lämplighet är det ofrånkomligt att de, som också är verkställare av påföljder, gör en rimlighetsbedömning av möjligheten att verkställa den påföljd som föreslås (jfr Svensson och Persson 2011b).

Om frivården föreslår frivårdspåföljd, vilket i praktiken innebär skyddstillsyn, kan denna kombineras med förslag till föreskrift av något slag. Samhällstjänst är i och för sig också en form av föreskrift, men det är ovanligt att samhällstjänst uttryckligen föreslås. Däremot kan föreskrifter i form av särskild behandlingsplan (så kallad kontraktsvård), påverkansprogram eller andra påverkande eller behandlande insatser föreslås. Detta görs när man anser att klienten är behjälplig av exempelvis en behandling för sitt missbruk eller ett påverkansprogram som åsyftar till att minska ett specifikt beteende. Påverkansprogrammet eller behandlingsplanen står då i relation till det begångna brottet och avser minska återfall i brott.

Majoriteten av de som frivården har ansett lämpliga för samhällstjänst, 95 procent, har lämnat sitt samtycke och det är endast ett fåtal som motsätter sig samhällstjänst (tabell 32). Skillnaden är stor vid jämförelse med dem som ansetts olämpliga där 54 procent nekar samhällstjänst varav de flesta är i 20 och 30 års ålder.

Tabell 32. De lämpliga för samhällstjänst, antal och fördelning utifrån samtycke

	Samtycker till Samhällstjänst		Inget samtycke		Info saknas	
	n	%	n	%	n	%
Lämpliga (n=110)	105	95,5	3	2,7	2	1,8
Yngre (n=61)	58	95,1	2	3,3	1	1,6
Äldre (n=49)	47	95,9	1	2,0	1	2,0

Genom urvalet som gjorts i denna studie är hälften av de utvalda lämpliga också rekommenderade skyddstillsyn, vilket implicit innebär övervakning. Rekommendationer om övervakning ges i första hand för de yngre och i synnerhet dem i åldern 18-24 år (tabell 33). I gruppen olämpliga är det fler, 73 procent, som anses ha ett övervakningsbehov och även om åldersfördelningen yngre/äldre är snarlik är det något fler i gruppen 18-24 år, men förhållandevis många i 30-års ålder.

Tabell 33. De lämpliga för samhällstjänst, antal och fördelning utifrån övervakning

	Rekommenderad övervakning		Ingen övervakning		Info saknas	
	n	%	n	%	n	%
Totalgrupp (n=110)	59	53,6	50	45,5	1	0,9
Yngre (n=61)	40	65,6	21	34,4	-	-
Äldre (n=49)	19	38,8	29	59,2	1	2,0

För en fjärdedel av lämplighetsgruppen rekommenderar frivården att domen förenas med en föreskrift att medverka i ett påverkansprogram (tabell 34). I de allra flesta fall är det de yngre som genom programmet förväntas minska återfall i brott. Av de äldre har fler föreskrivits behandling än påverkansprogram och i de allra flesta fall står det i relation till överkonsumtion av alkohol. För gruppen olämpliga finns föreslag om föreskrift för var tredje och fördelningen mellan påverkansprogram och behandling är den omvända då 16 personer föreslås behandling och 3 påverkansprogram. Åldersfördelningen är fortfarande så att det är de äldre som föreslås behandling och de yngre rekommenderas påverkansprogram.

För att undersöka i vilken utsträckning frivården lämnar en rekommendation om påföljd har vi använt oss av ursprungsmaterialet och de 676 personutredningarna från 2010.

Tabell 34. De lämpliga för samhällstjänst, antal och fördelning utifrån föreslagen föreskrift

	Förslagen föreskrift		Behandlings-plan
	n	%	n
Lämpliga (n=110)	28	25,5	8
Yngre (n=61)	20	32,8	3
Äldre (n=49)	8	16,3	5

Det visar sig att det inte är särdeles vanligt att frivården lämnar en specifik rekommendation om påföljd då det saknas explicita förslag i ungefär två tredjedelar av ärendena (tabell 35). När det ges handlar det företrädelsevis om skyddstillsyn och i enstaka fall fängelse och villkorlig dom. Bötesstraff och ungdomsvård förekommer inte alls i detta material. I en procent av fallen har frivården inte haft möjlighet att lämna en rekommendation och hänvisar till att man inväntar besked från § 7-utredning[3].

Tabell 35. Rekommenderad påföljd utifrån 676 personutredningar

	n	%
Böter	0	0
Villkorlig dom	4	0,6
Skyddstillsyn	184	27,2
Ungdomsvård	0	0
Fängelse	6	0,9
Ospecifikt	475	70,3
§ 7-utredning	7	1,0

I det stora antalet av ospecifika rekommendationer återfinns olika variationer på formuleringar som exempelvis ”ej lämplig för frivårdens insatser”, ”ej lämplig för skyddstillsyn”, ”annat än skyddstillsyn” eller att det helt enkelt saknas kommentarer kring påföljdsförslag. Att inte vara lämpad för frivårdens insatser kan betyda såväl mildare som strängare straff än vad frivården har att erbjuda. Det beskrivs exempelvis som att förutsättningarna för klienten att klara av eller att upprätthålla den kontinuitet som en frivårdsinsats skulle innebära saknas. Alternativt finns det helt enkelt inte något behov för frivårdens insatser då risken för återfall är låg. När frivården skriver att klienten inte är lämplig för skyddstillsyn eller ”annat än skyddstillsyn” sker det ofta tillsammans med en kommentar om den sociala situationen är ordnad/oordnad och om ett eventuellt behov av övervakning. Men det kan även här kombineras med fraser om

[3] Liten sinnesundersökning enligt Lag (1991:1137) om rättspsykiatrisk undersökning

klientens oförmåga eller ovilja att medverka vid insats av något slag. Kommentarer förekommer också om att tidigare övervakning inte har fungerat eller att det nya brottet har begåtts under pågående prövotid. Det går inte att dra slutsatsen att de olika formuleringarna står för specifika begrepp och har samma betydelse i de olika utredningarna. Istället ter det sig vara de enskilda utredarnas sätt att formulera och uttrycka sig och att dessa är en del i den totala beskrivningen som måste vägas samman till en slutsats.

I 552 utredningar gjordes bedömningen av lämplighet för samhällstjänst (tabell 36). Bedömningen av skyddstillsyn, som är den vanligaste rekommendationen, görs dubbelt så ofta för dem i kategorin som bedömts som olämpliga. Det är ovanligt med en rekommendation om villkorlig dom, men i de fall de görs är det i princip lika vanligt för såväl lämpliga som olämpliga. Att de personer man anser ska ha en fängelsedom hamnar i kategorin olämpliga är per se givet då man har valt ett strängare straff än skyddstillsyn och således kan samhällstjänst inte vara aktuellt.

Tabell 36. Rekommenderad påföljd utifrån 552 personutredningar där personens lämplighet för samhällstjänst bedömts

	Lämpliga		Olämpliga	
	n=371		n=181	
	n	%	n	%
Böter	-	-	-	-
Villkorlig dom	3	0,8	1	0,6
Skyddstillsyn	91	24,5	86	47,5
Ungdomsvård	-	-	-	-
Fängelse	-	-	5	2,8
Ospecifikt	277	74,5	83	45,9
§ 7-utredning	-	-	6	3,3

I den totala gruppen ställer sig 70 procent positiva till att utföra samhällstjänst i stället för ett eventuellt fängelsestraff och frivården gör en bedömning att något färre är lämpade för det. För en knapp majoritet (60 procent), i synnerhet de unga, rekommenderas övervakning, men det är endast i var tredje utredning man föreslår en föreskrift om behandling eller påverkansprogram. Majoriteten av dem som fått föreskrift är yngre och vanligen i åldern 18-24 år Det är lika ofta som föreskriften är behandling som påverkansprogram, men det varierar på så vis att det i första hand är de unga som föreslås påverkansprogram medan de äldre föreslås få behandling.

I stort har alla de som bedömts lämpliga för samhällstjänst gett sitt samtycke, det är ett fåtal som motsätter sig samhällstjänst. Övervakning rekommenderas företrädelsevis de unga i åldern 18-24 år och föreskrift föreslås här i var fjärde utredning. Påverkansprogram är mer vanligt förekommande än behandling och i likhet med totalgruppen är de dem yngre som föreslås program och dem äldre behandling.

Av dem som frivården ansett olämpliga är det 46 procent som ger sitt medgivande till samhällstjänst, men det framkommer i vissa utredningar att bedömningen olämplig har gjorts just utifrån att den misstänkte inte gett sitt medgivande. Övervakningsbe-

hovet beskrivs vara större för de olämpliga och även då åldersfördelningen är relativt jämn är det är några fler äldre än vad det är yngre. Det är färre som har föreslagits föreskrift, men det är mer vanligt att rekommendationen är behandling än program och även här är det de äldre som föreslås behandling och de yngre som föreslås program.

Vid jämförelse av de faktorer som tagits upp i personutredningarna visas att man bedömer personer med mer negativ belastning, så som social oreda, tidigare eller känt missbruk, ohälsa eller om personen inte arbetar/studerar, vara i större behov av övervakning än personer med ett ordnat liv. Gruppen olämpliga har generellt sämre förutsättningar och ju fler problem som konstateras, desto större chans till att bedömas som olämplig. När det kommer till tidigare kriminalitet är det de som har 1-3 noteringar i belastningsregistret som är mest representerade bland de lämpliga och de som har sju eller fler noteringar i belastningsregistret som bedöms som olämpliga. Rekommendationer om påföljd har enbart studerats utifrån ursprungsmaterialet och där framkommer att frivården bara ger explicita förslag i var tredje utredning. Påföljden som då föreslås är i huvudsak skyddstillsyn och det förslaget är förhållandevis mer vanligt förekommande för gruppen som bedömts olämplig för samhällstjänst. Frivården gör bedömningen utifrån den misstänktes hela livssituation, men det framkommer även att man anser att de allra yngsta är i större behov av övervakning. Om denna bedömning överensstämmer med rättens bedömning skulle de med villkorlig dom ha en mer ordnad situation och de som döms till samhällstjänst en mer oordnad situation och tillika vara unga.

Domen

När personutredningen genomföres har frivården att förhålla sig till åtalet, eller om det är en häktad person, det förmodade åtalet. När domstolen skall resonera om tänkbar påföljd har förhandlingen hållits och nya uppgifter kan ha tillkommit. För de domskäl där domstolen argumenterar kring val av påföljd finns alltså den ”slutliga” informationen om brottet, till skillnad från när frivården ger påföljdsförslag i personutredningen. Eftersom målet kan överklagas är det dock inte heller givet att informationen som finns i tingsrätten inte senare kommer att ändras i högre rätt. I det studerade materialet om 165 ärenden skilde sig brottsbeteckningarna i åtal och dom i tjugo fall, 12 procent.

Utifrån tingsrättsdomarna är det slutligen 44 personer som dömts till samhällstjänst varav 22 tillsammans med villkorlig dom och 22 i samband med skyddstillsyn(tabell 37). Detta utfall kan relateras till urvalet där en tredjedel bedömdes lämpliga och förslogs också få skyddstillsyn, en tredjedel bedömdes lämpliga, föreslogs inte få skyddstillsyn och en tredjedel bedömdes olämpliga för samhällstjänst. Medelåldern är på dem som döms 32 år, vilket är något lägre än lämplighets- och totalgruppen men spridningen är den samma (±19-76 år). Den enskilt största åldersgruppen är 20-29 år.

Av dem som ansågs lämpliga var de yngre något fler än de äldre, men när det kommer till dem som dömts till samhällstjänst är grupperna, i likhet med totalgruppen, lika

stora. De liknar varandra även vad gäller fördelning, då den yngre gruppen består till största del av personer i åldern 18-24 år medan den äldre gruppen till största del består av 30- och 40-åringar. Åldersskillnaderna blir tydliga när vi tittar på vilka som har dömts till villkorlig dom respektive skyddstillsyn då majoriteten av de unga har dömts till samhällstjänst vid skyddstillsyn medan majoriteten av de äldre har dömts till samhällstjänst och villkorlig dom. De som dömts till skyddstillsyn har den lägsta medelåldern av alla grupperna, medan medelåldern för villkorlig dom är den högsta.

Tabell 37.Åldersfördelning för dem som dömts till samhällstjänst fördelat på villkorlig dom och skyddstillsyn

	Villkorlig dom			Skyddstillsyn		
	n	m	±	n	m	±
Totalgrupp	22	37	20-76	22	28	19-57
Yngre	7	23	20-29	15	23	19-29
Äldre	15	43	32-76	7	40	30-57

Den sociala situationen är ordnad för de allra flesta som döms till samhällstjänst och den oordnade situationen återfinns företrädelsevis bland de unga och det är lika vanligt hos 20-åringar som dem åldern 18-24. Jämför vi med totalgruppen och de lämpliga så liknar de som fått samhällstjänst mer lämplighetsgruppen, då dessa generellt har en mer ordnad situation.

Alla som har dömts till villkorlig dom med samhällstjänst har en ordnad situation, vilket gör att de skiljer sig från de övriga grupperna (tabell 38). De med en oordnad situation återfinns bland dem som dömts till skyddstillsyn med samhällstjänst, vilka i antalet är få, men procentuellt har denna grupp en högre frekvens av en oordnad tillvaro än övriga grupper.

Tabell 38. De som dömts till samhällstjänst fördelat på villkorlig dom (Vd) och skyddstillsyn (St) utifrån social situation

	Ordnad		Oordnad	
	Vd	St	Vd	St
Totalgrupp (n=22+22)	22	16	-	6
Yngre (n=7+15)	7	11	-	4
Äldre (n=15+7)	15	5	-	2

Det egna boendet är den vanligaste bostadsformen i alla kategorier och det ser vi även hos dem som dömts till samhällstjänst, där variationerna på boendet generellt är mindre(tabell 39). Om vi utgår från totalgruppen med sina olika boendeformer kan vi se att samtliga former finns kvar i gruppen lämpliga, men att frekvensen eget boendet är högre. I samhällstjänstgruppen har de som har bostad ordnad av någon myndighet

fallit bort och det är endast en bostadslös som finns kvar. Detta gör att samhällstjänstgruppen har den största andel med eget boende. I gruppen som tilldömts villkorlig dom har alla egen bostad och de fåtal personer som är inneboende respektive bostadslösa tilldöms skyddstillsyn och dessa faller in i den yngre åldersgruppen.

Tabell 39. De som dömts till samhällstjänst fördelat på villkorlig dom (Vd) och skyddstillsyn (St) utifrån bostadssituation

	Egen bostad		Inne-boende		Myndighets bostad		Bostads-lös	
	Vd	St	Vd	St	Vd	St	Vd	St
Totalgrupp (n=22+22)	22	19	-	2	-	-	-	1
Yngre (n=7+15)	7	12	-	2	-	-	-	1
Äldre (n=15+7)	15	7	-	-	-	-	-	-

Sysselsättningen för dem som dömts till samhällstjänst varierar(tabell 40). De allra flesta arbetar och tittar vi på gruppen som har en daglig sysselsättning i form av arbete/studier/arbetsmarknadsåtgärd som en arbetsför enhet är den gruppen störst. Detta är långt mer än i totalgruppen, men jämförbart med dem som bedömts lämpliga. Däremot är arbetslösheten likartad i de olika grupperna förutom i gruppen som bedömts som olämpliga där arbetslösheten är markant högre.

Om vi för gruppen som dömts till samhällstjänst, likställer studier med arbete är åldersfördelningen jämn mellan yngre och äldre, vilket även gäller för gruppen arbetslösa. Skillnaden mellan dem som dömts till villkorlig dom och skyddstillsyn är att de som dömts till skyddstillsyn i högre grad är arbetslösa, om än inte i lika hög grad som de olämpliga.

Tabell 40. De som dömts till samhällstjänst fördelat på villkorlig dom (Vd) och skyddstillsyn (St) utifrån sysselsättning

	Arbete		Studier		Åtgärd		Arbetslös		Sjuk		Pension	
	Vd	St	Vd	St	Vd	St	Vd	St	Vd	St	Vd	St
Totalgrupp (n=22+22)	13	4	2	4	-	3	5	9	-	1	2	1
Yngre (n=7+15)	3	2	2	4	-	2	2	6	-	1	-	-
Äldre (n=15+7)	10	2	-	-	-	1	3	3	-	-	2	1

Hälsobilden är förhållandevis god och överensstämmer med den grupp som bedömts som lämpliga då totalgruppen har en något sämre hälsa (tabell 41). I synnerhet när det kommer till den psykiska hälsan. De i samhällstjänstgruppen som har uppgett att de har fysiska problem är övervägande äldre och den psykiska hälsan, som inte är lika god som den fysiska, återfinns hos såväl yngre som äldre. När det gäller dem som får villkorlig dom är hälsan beskriven som god och det är de äldre som står för de fall då

ohälsa rapporteras. För dem med skyddstillsyn är den fysiska hälsan god, men i princip alla med psykisk ohälsa återfinns i denna grupp och det är lika vanligt att yngre har psykiska problem som de äldre.

Tabell 41. De som dömts till samhällstjänst fördelat på villkorlig dom (Vd) och skyddstillsyn (St) utifrån fysisk och psykisk hälsa

	Fysisk god hälsa		Fysisk ohälsa		Psykisk god hälsa		Psykisk ohälsa	
	Vd	St	Vd	St	Vd	St	Vd	St
Totalgrupp (n=22+22)	20	17	2	5	17	14	5	8
Yngre (n=7+15)	7	14	-	1	6	10	1	5
Äldre (n=15+7)	13	3	2	4	11	4	4	3

I det totala materialet är det ca 30 procent som har eller har haft problem med alkohol eller narkotika där alkoholen är den mest frekventa problematiken. Detta är en aning lägre i lämplighetsgruppen för att komma ner till 20 procent för den grupp som döms till samhällstjänst(tabell 42). Även här är det mer vanligt med alkohol än narkotika. Den stora förändringen är att de som har ett känt missbruk är lägre, i synnerhet vad gäller narkotika. När det kommer till ålder är det generellt de yngre som tidigare har haft ett missbruksbeteende och det är mer vanligt att det är äldre som har kända problem. Tillika är problematiken mindre hos dem som dömts till villkorlig dom och de med missbruksbeteende återfinns till största del hos dem som dömts till skyddstillsyn.

Tabell 42. De som dömts till samhällstjänst fördelat på villkorlig dom (Vd) och skyddstzxillsyn (St) utifrån missbruksproblematik

	Inga Alkohol problem		Tidigare Alkohol-problem		Kända Alkohol-problem		Inga Narkotika problem		Tidigare Narkotika problem		Kända Narkotika problem	
	Vd	St	Vd	St	Vd	St	Vd	St	Vd	St	Vd	St
Totalgrupp (n=22+22)	18	14	3	5	1	3	21	13	1	8	-	1
Yngre (n=7+15)	5	10	2	4	-	1	7	10	-	5	-	-
Äldre (n=15+7)	13	4	1	1	1	2	14	3	1	3	-	1

För dem som dömts till samhällstjänst är det cirka en tredjedel som inte har några tidigare lagöverträdelser(tabell 43) vilket kan jämföras med att de ostraffade i total- och lämplighetsgruppen var 17 respektive 19 procent. Ytterligare en tredjedel har i likhet med total- och lämplighetsgruppen 1-3 noteringar i belastningsregistret.

Majoriteten av de tidigare ostraffade är äldre än 30 år och de med 1-3 registeravsnitt är yngre, företrädelsevis i åldern 18-24 år. Detta skiljer sig från såväl totalgruppen som lämplighetsgruppen i den mån att andelen äldre ostraffade är fler och andelen yngre med 1-3 noteringar är färre. En tredjedel har fler än fyra registeravsnitt och de med fler än 7 noteringar ca 15 procent. Dessa är i likhet med lämplighetsgruppen både vad

gäller storlek och åldersfördelning då de förekommer mer sällan och består av fler yngre än totalgruppen.

Det är en tydlig skillnad på dem som fått villkorlig dom och dem som fått skyddstillsyn. Kriminaliteten får betraktas som mycket lägre hos dem som dömts till villkorlig dom, då hälften av dem inte finns i belastningsregistret, än i skyddstillsynsgruppen där alla utom en har en eller flera registrerade lagöverträdelser.

Tabell 43. De som dömts till samhällstjänst fördelat på villkorlig dom (Vd) och skyddstillsyn (St) utifrån tidigare kriminalitet

	Förekom Inte		Förekom ospecifik		1-3 gånger		4-6 gånger		7 el fler gånger		Info saknas	
	Vd	St	Vd	St	Vd	St	Vd	St	Vd	St	Vd	St
Totalgrupp (n=22+22)	11	1	1	-	4	9	1	5	4	3	1	4
Yngre (n=7+15)	3	1	-	-	4	6	-	2	-	3	-	3
Äldre (n=15+7)	8	-	1	-	-	3	1	3	4	-	1	-

Brottets art och straffvärde har stor betydelse för påföljdsval och domstolen har möjlighet att döma till samhällstjänst istället för fängelse. Då samhällstjänst är ett straff som kräver specifik aktivitet av den dömde är det av vikt att denne kan medverka och kommer att genomföra det, varför en lämplighetsbedömning görs. Domstolen tar hjälp av frivårdens rekommendationer, men tar slutligen ett eget beslut utifrån vad som framkommit i rätten. Frivården rekommenderar sällan samhällstjänst utan bedömer enbart den misstänktes lämplighet att utföra det.

I de 44 domar till samhällstjänst som studerats var det två personer som frivården hade ansett olämpliga och båda dömdes för brott mot trafiklagen (grovt rattfylleri)(tabell 44). Frivården motiverade olämpligheten med den enes problematik kring alkohol och den andres hälsoproblem.

Det var tre personer som vid tillfället för personutredningen inte samtyckte till samhällstjänst och för en saknades information huruvida samtycke fanns eller inte. De två som initialt nekade samhällstjänst dömdes för brott mot person (misshandel) till villkorlig dom respektive trafikbrott (grovt rattfylleri) till skyddstillsyn. Personen som dömdes till skyddstillsyn är densamma som frivården ansåg olämplig till samhällstjänst på grund av hälsoproblem.

Tabell 44. De som dömts till samhällstjänst fördelat på villkorlig dom (Vd) och skyddstillsyn (St) utifrån lämplighet och samtycke

	Lämplig		Olämplig		Samtycke		Inget samtycke		Info saknas	
	Vd	St	Vd	St	Vd	St	Vd	St	Vd	St
Totalgrupp (n=22+22)	21	21	1	1	22	21	1	1	1	-
Yngre (n=7+15)	7	15	-	-	6	15	1	-	-	-
Äldre (n=15+7)	14	6	1	1	14	6	1	1	1	-

Som förväntat återfinns de allra flesta som rekommenderats övervakning bland dem som dömts till skyddstillsyn(tabell 45). De allra flesta med rekommenderad övervakning är yngre, företrädelsevis 18-24 år, och de har dömts till skyddstillsyn medan de är de äldre som inte bedömts ha något övervakningsbehov som dömts till villkorlig dom. Samhällstjänstgruppen liknar mer totalgruppen då de båda omfattas av fler personer som rekommenderats övervakning än lämplighetsgruppen.

Tabell 45. De som dömts till samhällstjänst fördelat på villkorlig dom (Vd) och skyddstillsyn (St) utifrån övervakning

	Rekommenderad övervakning		Ingen övervakning	
	Vd	St	Vd	St
Totalgrupp (n=22+22)	6	21	16	1
Yngre (n=7+15)	2	15	5	-
Äldre (n=15+7)	4	6	11	1

För var fjärde person som dömts till samhällstjänst har frivården även föreslagit en föreskrift (tabell 46) och precis som för total- och lämplighetsgruppen är det de unga som företräder gruppen. Hos totalgruppen är det lika vanligt med förslag om behandling som påverkansprogram, men hos de som bedömts som lämpliga och de som dömts till samhällstjänst är det mer än dubbelt så vanligt med föreskrift om program. Vidare är de dem som dömts till skyddstillsyn som föreslås att medverkan i ett påverkansprogram och dessa är nästan uteslutande i åldern 18-24 år. De få som har rekommenderats behandling tillhör också de som fått skyddstillsyn, men åldersspridningen är här mer varierad.

Tabell 46. De som dömts till samhällstjänst fördelat på villkorlig dom (Vd) och skyddstillsyn (St) utifrån föreslagen föreskrift

	Förslagen föreskrift		Upprättad behandlings plan		Påverkansprogram	
	Vd	St	Vd	St	Vd	St
Totalgrupp (n=22+22)	1	10	-	3	1	7
Yngre (n=7+15)	1	7	-	1	1	6
Äldre (n=15+7)	-	3	-	2	-	1

Vid genomgång av domarna för samhällstjänst är drygt hälften dömda för brott mot person (tabell 47). Den andra stora gruppen är trafikbrott som står för en fjärdedel. Drygt 10 procent är förmögenhetsbrott och övriga brott förekommer som enstaka fall. Det är den yngre gruppen som står för personbrotten och majoriteten av trafikbrotten har begåtts av de äldre. Fördelningen mellan de olika brottstyperna är relativt likartad mellan den totala gruppen och den grupp som bedömts som lämpliga. Det som särskiljer samhällstjänstgruppen från dessa är att andelen personbrott och trafikbrott är mer förekommande varav förekomsten av de andra brottstyperna minskat.

Av de som dömts till villkorlig dom är det jämt fördelat mellan person- och trafikbrott. Den stora skillnaden inom gruppen är att det är dubbelt så många äldre än yngre som har dömts och dessa har dömts för trafikbrott. Det är både yngre och äldre som har dömts för personbrott vilket skiljer sig från såväl total- som lämplighetsgruppen som består av fler yngre. I övrigt är åldersfördelningen i stort sett densamma över de olika grupperna

Vid dom till skyddstillsyn handlar det i huvudsak om brott mot person och övriga brott representeras enbart av några fåtal individer. I denna grupp är de allra flesta yngre och befinner sig i åldersspannet 18-24 år.

Tabell 47. De som dömts till samhällstjänst fördelat på villkorlig dom (Vd) och skyddstillsyn (St) utifrån dom

	Brott m. Person		Förmögen-hetsbrott		Brott m. allmänhet		Brott m. stat		Trafik-brott		Narkotika brott		Övrig lag	
	Vd	St	Vd	St	Vd	St	Vd	St	Vd	St	Vd	St	Vd	St
Totalgrupp (n=22+22)	9	14	2	4	-	-	1	-	9	2	-	2	-	-
Yngre (n=7+15)	4	10	-	2	-	-	1	-	2	1	-	2	-	-
Äldre (n=15+7)	5	4	2	2	-	-	-	-	7	1	-	-	1	-

De som av rätten döms till samhällstjänst har en medelålder på 32 år och även om det är så väl yngre som äldre som döms är det fler som är över trettio och de flesta befinner sig i åldersspannet 30-40 år (Tabell 48). Den person som döms till samhällstjänst är en arbetande man som har en ordnad social situation med egen bostad. Hälsan är god och han har inga problem med alkohol och narkotika. Däremot återfinns personen under något enstaka avsnitt i belastningsregistret. Brottet som har begåtts är brott mot person.

Tabell 48. Sammanställning av dem som dömts till samhällstjänst

	Samhälls-tjänst (n=44) %	Villkorlig dom (n=22) %	Skydds-tillsyn (n=22) %
Ordnad social situation	86	100	73
Egen bostad	93	100	86
I sysselsättning[1]	59	91	50
Fysisk god hälsa	84	91	77
Psykisk god hälsa	71	77	64
Inga alkoholproblem	73	82	64
Inga narkotikaproblem	77	96	59
BR, 0-3 noteringar	57	68	45
BR, 4 el. fler noteringar	30	23	36
Huvudbrott i åtal			
Brott mot person	52	41	64
Förmögenhetsbrott	14	9	18
Brott mot allmänhet	-	-	-
Brott mot staten	2	5	-
Trafikbrott	25	41	9
Narkotikabrott	5	-	9
Övrig lagstiftning	2	5	-
Samtycke	93	91	96
Övervakningsbehov	61	27	96
Föreskrift	25	5	46
Föreskrift, behandling	7	-	14
Föreskrift, program	18	5	32

Samhällstjänst kan både dömas tillsammans med villkorlig dom och skyddstillsyn. Dessa påföljder skiljer sig åt genom att skyddstillsyn är en strängare påföljd och omfattar övervakning vilket innebär att den riktar sig mot en annan problematik än vad villkorlig dom gör. Därav finns det även betydande skillnader mellan dem som döms till de olika påföljderna, vilket gör att de inte är en homogen grupp som döms till samhällstjänst.

En person som döms till villkorlig dom i kombination med samhällstjänst är företrädelsevis en man med god hälsa som är i 30-40 års ålder med bostad, arbete och en socialt ordnad situation (tabell 48). Han har inga missbruksproblem och återfinns inte i belastningsregistret. Brottet som han har dömts för är antingen brott mot person eller trafikbrott. Personen samtycker till samhällstjänst och frivården ser varken skäl till påverkansprogram eller till övervakning. Detta exemplifieras genom Peter nedan:

Peter, 37 år, dömd för grovt rattfylleri

Peter har växt upp med sina föräldrar och en äldre syster och han beskriver kontakten inom familjen som mycket bra. Han är idag gift och har inga barn. Peter har en fyraårig teknisk utbildning från gymnasiet, en yrkesutbildning som naturguide och har

även en magisterexamen på universitetsnivå. Idag arbetar Peter som ingenjör och på sin fritid ägnar han sig åt vandring. Hälsan är bra och han dricker måttligt med alkohol och har aldrig provat narkotika. Han förekommer varken i belastningsregistret eller socialregistret och har inga skulder registrerade hos kronofogden. Frivården har utrett och bedömt Peter vara lämplig för samhällstjänst och han ställer sig positiv till det om sådan påföljd skulle bli aktuell. Inget behov av övervakning föreligger utan man hänvisar till Peters arbete och anser att en frihetsberövande påföljd bör undvikas.

Dom: Villkorlig dom med samhällstjänst, 50 timmar

Frivården beskriver här utförligt mannens utbildningar och fastställer att det är en välutbildad man med fast arbete och tillika har han fungerande relationer med sina närstående. Vid genomgång av olika register framkommer att Peter är en skötsam man som inte tidigare har varit i kontakt med vare sig kriminalvård eller socialtjänsten. Då det inte förekommer några riskfaktorer och man anser att Peter är en skötsam person vill man undvika att han erhåller ett fängelsestraff genom påpeka detta i personutredningen och istället rekommenderas samhällstjänst. Rätten beskriver kort att Peter är tidigare ostraffad och lever under ordnade förhållanden. Då åklagaren har föreslagit villkorlig dom förenad med samhällstjänst anser rätten att det inte finns tillräckliga skäl att frångå dennes bedömning utan döms i enlighet med det. Om fängelsestraff hade valts skulle 1 månad ha dömts ut.

Till skillnad från dem som döms till villkorlig dom är de som döms till skyddstillsyn yngre och de allra flesta är män i åldern 20-29 år. Genomgående så har de även en sämre livssituation (tabell 48)än dem som dömts till villkorlig dom.

Personen som döms till skyddstillsyn tillsammans med samhällstjänst har en ganska ordnad situation och egen bostad (tabell 48). Troligen arbetar han inte utan det är mer sannolikt att personen är arbetslös eller i arbetsmarknadsåtgärd. Den fysiska hälsan är bättre än den psykiska. Den unge ha en problematik kring alkohol eller narkotika och återfinns i belastningsregistret. Brottet som han dömts för är brott mot person. Han har samtyckt till samhällstjänst och frivården har rekommenderat övervakning och medverkan i ett påverkansprogram. Jesper i fallet nedan illustrerar detta.

Jesper, 23 år, dömd för misshandel

Jesper har under sin uppväxt bott växelvis hos sina föräldrar och förutom under en period under tonåren, har han alltid haft en god relation till sina föräldrar. Idag bor han i egen lägenhet men då han är arbetslös har han ekonomiskt bistånd till försörjning. Redan under nionde klass hoppade Jesper av skolan och började praktisera på en bilverkstad. Han påbörjade senare individuella programmet på gymnasiet men skolproblemen fortsatte och han avbröt utbildningen. Ännu en gång påbörjades gymnasiestudier men hoppade av under andra läsåret och har sedan dess inte gjort någonting. Han väntar idag på att få en praktikplats via arbetsförmedlingen vilket är ett krav från socialtjänsten för att han ska vara berättigad ekonomiskt bistånd. Jesper känner sig fullt frisk men var i kontakt med barn och ungdomspsykiatrin när han var yngre. Han

gör inte så mycket om dagarna då han både är arbetslös och inte har några direkta fritidsintressen. Han umgås med sina vänner på helgerna och det är många i umgängeskretsen som dricker alkohol ofta och i stora mängder. Tidigare drack han 10-20 öl per helg men har nu dragit ner på det under det senaste halvåret då han inser att det ställer till med för mycket problem. Jesper har aldrig missbrukat narkotika. Däremot har han haft problem med kriminalitet sedan tonåren och är dömd för olika typer av brott. Kriminalvården anser att det finns behov av stöd och kontroll och att skyddstillsyn är den mest lämpliga och brottsförebyggande påföljden. Frivården har kryssat för att han är lämplig för samhällstjänst och att Jesper samtycker till detta.

Dom: Skyddstillsyn med samhällstjänst 80 timmar

Frivården ger en samlad bild av att Jesper har haft ett riskbeteende sedan tonåren genom att han inte har fullföljt någon skolgång och dessutom haft en överkonsumtion av alkohol tillika ett kriminellt beteende. Man påvisar att han är sysslolös och inte företar sig så mycket annat än att umgås med andra på helgerna där det dricks mycket alkohol. Det som talar för Jesper är att han själv har beslutat att dra ner på sin alkoholkonsumtion och att en eventuell praktikplats kommer att introducera honom på arbetsmarknaden. Då Jesper är ung och kriminaliteten inte är etablerad i hans livsstil ser man en möjlighet att bryta destruktiva mönster genom övervakning. Däremot föreslås ingen medverkan i påverkansprogram. Rätten summerar frivårdens utredning och diskuterar att brottets art är sådant att påföljden i allmänhet bestäms till fängelse men vid en samlad bedömning utifrån hans ungdom och personliga förhållande bestäms påföljden till skyddstillsyn med samhällstjänst. Om fängelse hade valts som påföljd skulle fängelse 3 månader ha dömts ut.

Samstämmighet mellan lämplighet och dom

Frivården gör en bedömning om en person kan vara lämplig för samhällstjänst, men det är inte ofta som det förekommer som en explicit rekommendation om påföljd. Däremot är materialet som vi använt här baserat på att 110 personer bedömts kunna utföra samhällstjänst och att 55 inte bedöms passa för den typen av påföljd. Av de lämpliga är det 42 stycken som de facto dömts till samhällstjänst och så är även fallet för 2 av de olämpliga. Antalet lämpliga och antalet samhällstjänstdomar skiljer sig radikalt åt, men det finns en inbyggd problematik i att frivården inte föreslår påföljd, utan bara lämplighet, när det kommer till samhällstjänst och därför kan det inte direkt jämföras med vad rätten dömer. Däremot är det möjligt att utifrån domskälen titta på hur rätten har resonerat kring påföljderna(tabell 49). I de fall påföljden har stannat vid böter lämnas ingen motivering i förhållande till personutredningarna. Att det inte förekommer någon motivering är relativt vanligt, förutom när den åtalade döms till fängelsestraff. Vid fängelsestraff resonerar man om brottets art och gärningens höga straffvärde då det föreligger en stark presumtion att påföljden ska bestämmas

till fängelse. I dessa fall tas personutredningen upp och vägs in men det återfinns inga resonemang när det kommer till samhällstjänst som alternativ vilket får ses som rimligt då detta inte är något alternativ vid strängare fängelsestraff. Samma typ av resonemang förs när domen blir villkorlig eller vid skyddstillsyn och brottets art inte motsvarar fängelsestraff. Straffvärdet poängteras och man diskuterar ibland utifrån personutredningen och ibland inte. När så en person som ansetts lämplig för samhällstjänst döms till detta kan rätten, i likhet med övriga domslut, variera. I vissa fall återfinns ingen motivering och i andra fall hänvisar man till att frivården bedömt personen som lämplig. I vissa få fall är motiveringen att man de facto vill undvika fängelsestraff.

Tabell 49. Samstämmighet mellan dem som bedömts lämpliga av frivården och rättens dom

	Lämpliga		Exempel på motivering
	n	%	
Böter	9	8,2	Ingen motivering
Villkorlig dom	14	12,7	Ingen motivering
			Brottet art gör att påföljden inte bör bli fängelse
			Är tidigare ostraffad så påföljden bör stanna vid villkorlig dom
Skyddstillsyn	19	17,3	Ingen motivering
			Påföljden kan stanna vid skyddstillsyn, viktigare är att delta i påverkansprogram
Samhällstjänst	42	38,2	Ingen motivering
			Anses lämplig av frivården
			Åberopar personutredningen och vill undvika fängelsestraff genom samhällstjänst
Ungdomsvård	1	0,9	Ingen motivering
Fängelse	25	22,7	Med hänsyn till brottets art
			Det höga straffmätningsvärdet

Två av dem som av frivården bedömts som olämpliga för samhällstjänst har erhållit dom om det samma. En person hade vid tillfället för personutredningen inte lämnat samtycke till samhällstjänst och det som framkommer i domen är att den åtalade ”tilllägger vid huvudförhandlingen att han samtycker till samhällstjänst”. Den andra personen hade lämnat samtycke och det faktum att frivården hade ansett den misstänkte som olämplig diskuteras inte i domen

De olika distrikten

Vid genomgång av personutredningarna i de olika frivårdskontoren framkommer att åldersfördelningen och fördelning inom de olika variablerna är den samma som för totalgruppen. Även vid bedömning av lämplighet gör de olika frivårdskontoren samma bedömningar och har samma fördelning av ålder och variabler då det liknar lämplighetsgruppen. Det går inte att finna några betydande variationer, alla kontor gör bedömningar som sammantaget visar att de som anses lämpa sig för samhällstjänst har en mer ordnad livssituation och en mindre kriminell belastning. Och som dess motsatsförhållande anser frivårdskontoren att de som inte lämpar sig till samhällstjänst generellt har en mer oordnad tillvaro med missbruk och kriminalitet. Inte heller när det kommer till eventuella rekommendationer så som övervakning och föreslagen föreskrift går det att utläsa några utmärkande skillnader mellan de olika regionerna.

Svar på uppdragets frågor

Samhällstjänst har sedan 1999 varit en del av Brottsbalken och rätten har möjlighet att undvika fängelsestraff genom att utdöma samhällstjänst tillsammans med villkorlig dom eller skyddstillsyn. Initialt var den primära målgruppen de unga i åldern 18-24 år, men det har under åren även kommit att omfatta de som är äldre än så. Utifrån nationell statistik är villkorlig dom mer vanligt förekommande än skyddstillsyn och en större andel av dem som döms till samhällstjänst får det i kombination med villkorlig dom. Det är frivården som i personutredningen gör en första bedömning om en misstänkt är lämplig för samhällstjänst och det är rätten, utifrån vad som framkommit i domstolen, har det legala beslutet vid dom.

Vid genomgång av 165 personutredningar och tillhörande dom framkommer att det skiljer sig åt mellan de grupper som frivården anser vara lämpliga alternativt olämpliga för samhällstjänst. Gruppen lämpliga har i större utsträckning en mer ordnat tillvaro utan sociala problem emedan de olämpliga en mer oordnad livssituation och har mer erfarenhet av missbruk och kriminalitet. Inom lämplighetsgruppen återfinns skillnader mellan dem som döms till samhällstjänst utifrån påföljd. De som döms till villkorlig dom är generellt äldre och har en än mer ordnad tillvaro till skillnad från de som döms till skyddstillsyn. Denna grupp är ofta unga med en begynnande problematik av kriminalitet och missbruk.

Vilka variabler tas upp i personutredningen som beskriver den misstänktes lämplighet för samhällstjänst?

När frivården bedömer lämplighet för samhällstjänst utgår de från en semistrukturerad mall och har att förhålla sig till de förtryckta ämnesområdena; familj, bostad, ekonomi, fritid, fysisk hälsa, psykisk hälsa, alkohol, narkotika, spel och kriminalitet. Till-

lika ska de ta hänsyn till eventuell sjukskrivning och missbruk vilka båda kan indikera olämplighet för samhällstjänst. Bedömningen om lämplighet ska göras oavsett den misstänktes inställning till samhällstjänst och fokus ska vara på om personen har förutsättningar att utföra samhällstjänst på ett godtagbart sätt. Bedömningen lämplig/olämplig görs genom att kryssa i respektive kryssruta. I de allra flesta fall är det endast kryssrutan som är ifylld och personutredningen saknar motivering till lämplighet. I de fall motivering för de lämpliga finns handlar de om att den misstänkte har ett ordnat och väl fungerande liv och i enstaka fall återfinns motiveringen att det är lämpligare än ett frihetsberövande straff. Det är däremot mer förekommande att det lämnas en motivering till varför den misstänkte är olämplig och då oftast på grund av missbruk eller kriminalitet.

Det som framgår av personutredningarna är att det är den sammantagna bilden av den misstänkte som är den bakomliggande och outtalade motiveringen till lämplig. Det som är gemensamt för majoriteten av dem som bedöms som lämpliga är att de har en ordnad tillvaro, egen bostad, sysselsättning, god hälsa, ingen missbruksproblematik samt att de har inga eller få noteringar i belastningsregistret. Det är dock inte tvunget att dessa variabler är uppfyllda och således inga absolut kriterium, utan bland de lämpliga återfinns personer vars livssituation står i direkt motsats till detta och har generellt en oordnad situation med många sociala problem.

Hur skiljer sig den grupp misstänka som föreslås få samhällstjänst från gruppen med annan påföljd utifrån tillgängliga variabler?

De personer som frivården bedömer som lämpliga för samhällstjänst är i första hand de unga i åldern 20-24 år, de som lagen om samhällstjänst primärt riktar sig mot. Men även då de unga är överrepresenterade ser vi en relativt stor grupp som är i 30 till 40-års åldern. Det som utmärker gruppen som bedöms lämpliga är att de har en ordnad livssituation på så vis att de har ett ordnat boende och relativt få problem med alkohol eller narkotika. Även hälsan är god och i de fall det återfinns problem handlar det mest om psykisk ohälsa, dock inga psykiatriska diagnoser. När det kommer till den dagliga sysselsättningen verkar det inte vara den avgörande faktorn som bedömer lämplighet då personen lika väl kan vara i arbete eller studera som att vara arbetslös. Däremot är denna grupp inte förstagångsbrottslingar. Majoriteten återfinns i belastningsregistret, men de har sällan fler än tre noteringar. Det brott som den misstänkte vanligen står åtalad för är brott mot person vilket i detta material företrädelsevis har varit misshandel.

Även om gruppen är ganska så homogen utifrån ovanstående beskrivning så finner vi personer som inte alls passar in utan istället representerar gruppens motsats. Det vill säga personer vars tillvaro har inslag av en social oreda med arbetslöshet, kriminalitet och missbruk. Vid en jämförelse av dem som rekommenderas övervakning eller inte, blir undergrupperna mer enhetliga. Ju mer välordnad livssituation en person har desto

mindre chans att frivården rekommenderar övervakning, medan för dem med mer problematik och social oreda rekommenderas övervakning. Här spelar åldern in på så vis att det är de yngre som rekommenderas övervakning och de äldre, som oftast också har en mer ordnad situation, inte anses vara i behov av övervakning.

I likhet med dem som rekommenderats övervakning har gruppen som bedömts som olämplig för samhällstjänst en mer problematisk tillvaro med social oreda, missbruk och kriminalitet. Det som tydligast skiljer sig från dem som dömts till samhällstjänst är att gruppen olämpliga består av fler äldre.

Vilka faktorer lyfter frivården fram när de motiverar att en klient är lämplig respektive olämplig för samhällstjänst?

Även då vi ser att de lämpliga i större utsträckning har en ordnad situation återfinns här personer som i likhet med de olämpliga har hög grad av sociala problem vilket indikerar att det inte enbart handlar om strukturella förutsättningar. Genom att jämföra de lämpliga och de olämpliga framkommer att det även handlar om den misstänktes förutsättningar och motivering till förändring samt i vilken grad det finns risk för återfall i brott. I de fall det föreligger en misstanke om återfall i brott kan detta vägas upp av att det finns skyddande faktorer i form av en normaliserande omgivning som möjliggör ett alternativ till en kriminell karriär. Tillika har dessa personer en insikt i att det är det egna beteende och agerandet som har föranlett gärningen vilket är förutsättningen till en förändring. En förändring som kan påskyndas med hjälp av frivårdens insatser i form av stöd och kontroll. I dessa fall ter det sig å ena sidan, som att det inte är samhällstjänst i sig som är huvudpoängen, utan att poängen ligger i att undvika ett fängelsestraff som i sin tur skulle kunna belasta den misstänkte negativt. Dessa fall kombineras oftast med en rekommendation om övervakning, gärna i kombination med föreskrift om påverkansprogram eller behandling. Å andra sidan finns det indikationer på att dessa personer skulle kunna fungera på en arbetsplats och att denna typ av påföljd skulle kunna en normaliserande inverkan på den misstänkte.

För den kategori lämpliga där det inte finns något som tyder på att den misstänkte skulle återfalla i brott återfinns inte heller någon rekommendation om övervakning och sällan någon föreskriven föreskrift. Här hänvisar man till att den misstänkte lever ett väl fungerande liv där förutsättningarna för att själv göra nödvändiga förändringar redan finns.

De olämpliga har, som nämnts, i högre grad en problematisk situation och fler sociala problem. För dem med aktivt missbruk och tung kriminell belastning, så sorteras dessa in som olämplig med just den motiveringen. Men i vissa fall har de till synes precis samma förutsättningar som vissa av dem som bedömts som lämpliga. Skillnaden tycks ligga i att livssituationen försvårar en återgång till ett laglydigt liv då alternativen och de normaliserande förebilderna är få. Tillika saknas såväl resonemang som motivation över det egna ansvaret för både gärning och förändring. Dessa personer

kan tänkas ha en kriminell identitet varav bedömningen görs att de inte lämpar sig för en påföljd ute på en ordinär arbetsplats.

Samtycke till samhällstjänst är en annan faktor som påverkar bedömningen om lämplighet. Även om bedömningen ska göras oavsett den misstänktes åsikt i frågan ser vi i personutredningarna att bedömningen olämplig ibland görs just för att klienten inte ger sitt samtycke. Den grupp som samhällstjänst primärt riktar sig mot är dem utan missbruksproblematik och med få noteringar i belastningsregistret.

I vilken utsträckning innehåller personutredningarna utöver lämplighetsbedömningen även en tydlig rekommendation om påföljd för klienter som bedömts lämpliga respektive olämpliga för samhällstjänst?

Frivården rekommenderar endast påföljd i en tredjedel av utredningarna. När det ges handlar det företrädelsevis om skyddstillsyn och i undantagsfall fall fängelse och villkorlig dom. I två tredjedelar av utredningarna återfinns ingen rekommendation men i många av fallen utgår man från skyddstillsyn och skriver att den misstänkte inte är lämpad för skyddstillsyn eller frivårdande insatser. Huruvida det innebär lindrigare straff eller strängare är inte uttalat. Däremot kan personutredningen sammantaget indikera vilken typ av påföljd frivården anser vara lämpligt. Alternativt återfinns inga kommentarer vad gäller påföljd. Det är vanligare att påföljdsförslag har gjorts för den grupp som anses olämplig för samhällstjänst då nästan hälften av de olämpliga har fått påföljdsförslaget skyddstillsyn medan det i gruppen lämpliga enbart förekommer i var fjärde utredning.

Hur vanligt är det att domstolen går emot frivårdens lämplighetsbedömning i personutredningarna gällande samhällstjänst och hur motiveras detta?

Av de 110 som frivården bedömde som lämpliga för samhällstjänst var det 38 procent som dömdes till det av rätten och således dömdes majoriteten till annan typ av påföljd. Av dem dömdes de allra flesta (39 %) till ett mildare straff och om en motivering återfanns var det med hänvisning till att straffet inte skulle vara strängare. Ibland med hänvisning till personutredningens sammantagna bild. Av dem som dömdes till strängare straff (23 %) var motiveringen genomgående att brottets art krävde ett fängelsestraff. I de fall där lämplighet och samhällstjänst sammanföll hänvisades till att frivården bedömt personen som lämplig alternativt lämnades ingen motivering. Det är i ytterst få fall där rätten i skrift resonerar om anledningen till valet av samhällstjänst och än mer sällan om vinsten av att undvika en vistelse i fängelse. Att rätten inte i så stor utsträckning diskuterar personutredningen i domen kan bero på

att det är ett underlag och att lämplighetsbedömningen per se inte är en rekommendation om påföljd.

Varierar det mellan frivårdskontoren och domstolarna i fråga om vilka som föreslås respektive döms till samhällstjänst?

Sammanfattningsvis liknar de som dömts till samhällstjänst i stort den grupp som frivården har bedömt som lämplig. Men vissa skillnader framkommer mellan frivårdens och rättens bedömning. Det som tydligt skiljer sig åt är åldern och tidigare kriminalitet. När det gäller åldern är variationen, utifrån vår definition, på yngre och äldre mer blandad hos dem som döms till samhällstjänst och liknar i det avseendet totalgruppen. Den tidigare kriminaliteten skiljer sig åt genom att andelen som är ostraffade eller endast har 1-3 avsnitt i belastningsregistret är mycket högre i gruppen som dömts till samhällstjänst än så väl total- som lämplighetsgruppen. Det återfinns även en skillnad mellan dem som döms till samhällstjänst tillsammans med villkorlig dom eller skyddstillsyn. Personerna som döms till villkorlig dom är i högre grad att likställa med lämplighetsgruppen och de som dömts till skyddstillsyn har inslag av variabler som återfinns i gruppen som bedömts som olämplig. Sammanfattningsvis har rätten en mer frikostig syn än frivården då de inkluderar fler äldre, men utdömer oftare samhällstjänst till tidigare ostraffade än vad frivården rekommenderar.

Råder det någon systematisk skillnad mellan frivårdskontoren när det gäller bedömningen av vilka som är lämpliga för samhällstjänst?

Frivårdskontoren i de olika regionerna bedömer lämpligheten till samhällstjänst på samma vis och det framkommer inga utmärkande skillnader. Detta skulle kunna förklaras genom att frivården har rekommendationer och allmänna råd att arbeta utifrån och att den formar bedömningarna. Tillika har de numera en semistrukturerad mall som utredningen baseras på varav variationen på utredningen minskar. Det skulle också kunna förklaras med att det finns en generell professionell bedömning som görs, men vi har inte underlag i denna studie för att förklara den rådande likheten.

Hur många av dem som hade 0-3 noteringar i belastningsregistret och ej aktuellt missbruk, och som samtycker till samhällstjänst bedömdes som lämpliga/olämpliga?

Den grupp som samhällstjänst primärt vänder sig mot, förutom åldersgruppen 18-24 år, är dem som inte har någon missbruksproblematik och har få noteringar i belast-

ningsregistret. I detta material var det knappt 30 procent som uppfyllde dessa kriterier och för två personer saknas dokumentation om samtycket till samhällstjänst.

Av de 110 som frivården ansett som lämpliga var det 35 personer som inte hade något känt missbruk, vare sig av alkohol eller narkotika, och som dessutom inte hade fler än tre noteringar i belastningsregistret. Av dessa var det 33 som gett sitt samtycke till samhällstjänst och de döms till såväl böter som fängelsestraff. Den enskilt största gruppen döms till villkorlig dom i kombination med samhällstjänst och det är lika många som döms till skyddstillsyn tillsammans med samhällstjänst som det är fängelsedomar (tabell 50).

Tabell 50. Lämpliga utan missbruk och med mindre än 3 noteringar i BR utifrån samtycke, n=35

	Samtycke n=33		Ej samtycke n=2	
	n	%	n	%
Böter	1	3,0	-	-
Villkorlig	2	6,1	-	-
Villkorlig m. böter	6	18,2	1	50,0
Villkorlig m. Samhällstjänst	10	30,3	1	50,0
Skyddstillsyn	2	6,1	-	-
Skyddstillsyn m. böter	1	3,0	-	-
Skyddstillsyn m. Samhällstjänst	5	15,2	-	-
Ungdomsvård	1	3,0	-	-
Fängelse	5	15,2	-	-

Fem personer döms till fängelsestraff. Eftersom dessa skulle kunna vara potentiella samhällstjänstutförare har vi fördjupat oss i situationen för personerna i dessa fem domar. I ett ärende framkommer vid tingsrättsförhandlingen (via Interpol) att den misstänkte, som är ostraffad i Sverige, har ett flertal domar utomlands, de flesta för stöld, men även en dom för våldtäkt. Det som är gemensamt för de resterande fyra är att rätten motiverar påföljden med att brottet är av sådan art att annat straff än fängelse är utesluten (tabell 51). I två fall förekommer ett resonemang kring påföljd i kombination med samhällstjänst, men i båda fallen anser man att det inte är tillräckligt ingripande. I de andra två fallen utesluts samhällstjänst implicit genom att enbart hänvisa till brottets art och höga straffvärde.

Tabell 51.Lämpliga dömda till fängelse, n=4

Fängelsetid i månader	Ålder	Begånget brott	Rättens kommentar
4	65	Vapenbrott	Villkorlig dom tillsammans med samhällstjänst är inte tillräckligt ingripande
1	19	Misshandel	Med hänsyn till den tilltalades ringa ålder, 19, inskränks fängelsestraffet till 1 mån
30	66	Häleri-, grovt bokförings- och skattebrott	Brotten har sammantaget så högt straffvärde att annan påföljd än fängelse är utesluten
9	20	Narkotikabrott	Annan påföljd än fängelse kan inte komma i fråga, inte ens med föreskrift om samhällstjänst.

De två som frivården ansett som lämpliga, men som inte har lämnat sitt samtycke till samhällstjänst är 21 respektive 25 år. Båda har en ordnad situation med eget boende, god hälsa och ingen av dem anses vara i behov av övervakning. Tjugoettåringen döms för förmögenhetsbrott (stöld) till villkorlig dom med böter. Rätten för inget resonemang i val av påföljd. Tjugofemåringen döms för brott mot person (misshandel) till villkorlig dom med samhällstjänst i 75 timmar. Om fängelse hade valts som påföljd skulle två månaders fängelse dömts ut. Rätten resonerar att valet står mellan fängelse och villkorlig dom och att brottets art talar för fängelsepåföljd. Men då särskilda skäl föreligger att den tilltalade nu vid förhandlingen samtycker till samhällstjänst och att detta i kombination med den tilltalades övriga omständigheter gör att man väljer att döma till villkorlig dom med samhällstjänst.

Av de som frivården bedömt som olämpliga för samhällstjänst var det åtta stycken som uppfyllde kriterierna med låg förekomst i belastningsregister och avsaknad av missbruksproblem. Ingen av dessa dömdes till samhällstjänst, i stället varierade påföljden från böter till fängelse (tabell 52). Endast en person hade gett sitt samtycke till samhällstjänst och denne dömdes till enbart skyddstillsyn. Resterande hade inte lämnat samtycke.

Den person som dömdes till fängelse är en norsk medborgare som är 32 år och sjukpensionär. Frivården har bedömt honom som olämplig då hans arbetsförmåga är nedsatt med 100 procent och den tilltalade har inte heller lämnat sitt samtycke. Han är dömd för grovt rattfylleri och rätten resonerar att brottet har ett straffvärde som motsvarar 1 månads fängelse. Då han saknar arbetsförmåga utesluts påföljd med samhällstjänst som annars hade varit ett alternativ.

Tabell 52. Lämpliga utan missbruk och med mindre än 3 noteringar i BR utifrån samtycke, n=8

	Samtycke n=1		Ej samtycke n=7	
	n	%	n	%
Böter	-	-	3	42,9
Villkorlig	-	-	2	28,6
Villkorlig m. böter	-	-	-	-
Villkorlig m. Samhällstjänst	-	-	-	-
Skyddstillsyn	1	100	-	-
Skyddstillsyn m. böter	-	-	-	-
Skyddstillsyn m. Samhällstjänst	-	-	-	-
Rättspsykiatri	-	-	1	14,3
Fängelse	-	-	1	14,3

Den samlade bild som framkommer vid en fördjupad analys av materialet är därmed att det endast är ett fåtal fall där påföljden skulle kunnat ha varit samhällstjänst, men fängelse har dömts ut. Det saknas därmed stöd för att samhällstjänst skulle kunna vidgas i någon större omfattning. Åtminstone utifrån nu gällande kriterier.

30-40-åringar

Det som framkommit vid sammanställningen är att åldersgruppen 30- och 40-åringar är relativt stor och ser ut att vara en stadigvarande grupp när det kommer till dem som aktualiseras för samhällstjänst.

En tredjedel av totalgruppen är i denna åldersgrupp och i först hand står de åtalade för brott mot person och i andra hand förmögenhets- eller trafikbrott (tabell 53). Utifrån de vi känner till är det elva av dessa som inte tidigare har begått brott och majoriteten har fler än 4 noteringar i belastningsregistret. De allra flesta har en ordnad situation med ett eget boende men majoriteten är utan daglig sysselsättning då andelen arbetslösa är hög. Deras fysiska hälsa är något försämrad och det är knappt hälften som anser att den psykiska hälsan är god. När det kommer till missbruk är det vanligare med narkotika än vad det är med alkohol.

När frivården har gjort bedömningen om lämplighet för samhällstjänst framkommer att det är stor skillnad mellan de lämpliga och olämpliga. De lämpliga har en långt mer ordnad situation och de är de olämpliga som har tyngst kriminell belastning. När rätten dömer till samhällstjänst är det i stort likt den gruppen som frivården ansåg som lämpliga och den stora skillnaden är mellan dem som dömts till samhällstjänst tillsammans med villkorlig dom respektive skyddstillsyn.

De som dömts till villkorlig dom har alla en ordnad situation och ett eget boende. Den dagliga sysselsättningen är långt högre än för gruppen som helhet och för dem som ansågs som lämpliga av frivården. Även hälsan är bättre och är att likna med de lämpliga. Andelen som inte har någon problematik kring alkohol och narkotika är

större än hos övriga grupper och det är fler som har färre noteringar än tre i belastningsregistret än vad det är som har fyra eller fler. De som dömts till villkorlig dom döms i huvudsak till brott mot person och trafikbrott.

Personerna som döms till samhällstjänst i kombination med skyddstillsyn har en lägre medelålder och generellt en sämre situation om än inte lika dålig som de som frivården ansett som olämpliga. Det som skiljer sig från gruppen som ansetts som olämplig är att alla har ett eget boende och att fler har en daglig sysselsättning. Även den psykiska hälsan är bättre och det är färre som har problem med alkohol men det är å andra sidan fler som har eller har haft narkotikaproblem. Till skillnad från dem som dömts till villkorlig dom där det var 6 stycken som inte återfanns i belastningsregistret, har alla som dömts till skyddstillsyn mist en notering i belastningsregistret. De som döms till skyddstillsyn döms i första hand till brott mot person och förmögenhetsbrott och i andra hand och inte lika frekvent, för brott mot trafiklagen.

Tabell 53. Sammanställning av gruppen 30-40 år

	Totalt	Lämpliga	Olämpliga	Samhtj.	Villkorlig	Skydd.
	n=57	n=33	n=24	n=18	n=13	n=5
	%	%	%	%	%	%
Ordnad social situation	75	91	54	89	100	60
Egen bostad	81	94	63	100	100	100
I sysselsättning[1]	40	55	21	61	69	40
Fysisk god hälsa	67	85	42	72	85	40
Psykisk god hälsa	49	67	25	67	69	60
Inga alkoholproblem	70	82	54	83	85	80
Inga narkotikaproblem	64	73	54	78	92	40
BR, 0-3 noteringar	35	42	25	44	46	40
BR, 4 el. fler noteringar	44	33	58	39	39	40
Huvudbrott i åtal						
Brott mot person	35	36	33	39	39	40
Förmögenhetsbrott	25	27	21	22	15	40
Brott mot allmänhet	2	-	4	-	-	-
Brott mot staten	5	6	4	-	-	-
Trafikbrott	25	21	29	33	39	20
Narkotikabrott	5	3	8	-	-	-
Övrig lagstiftning	4	6	-	6	8	-

För gruppen som helhet är det drygt hälften som har gett sitt samtycke men det är högre för den som ansetts lämpliga och dem som dömts till samhällstjänst (tabell 54). Drygt var sjätte person rekommenderas föreskrift som i de allra flesta fall handlar om behandling och det är ungefär hälften som anses vara i behov av övervakning. Hos de lämpliga är andelen som gett sitt samtycke större än hos de olämpliga och det är vanligare med föreskriven behandling i denna grupp. Även övervakningsbehovet är större för de olämpliga. För de som dömts till samhällstjänst har majoriteten lämnat sitt samtycke och skillnaden mellan villkorlig dom och skyddstillsyn ligger i att dem som dömts till skyddstillsyn även är dem som föreskrivits behandling och det är långt fler som rekommenderats övervakning.

Tabell 54. Rekommendationer för gruppen 30- 0ch 40 år

	Totalt n=57	Lämpliga n=33	Olämpliga n=24	Samhällstjänst n=18	Villkorlig dom n=13	Skyddstillsyn n=5
	%	%	%	%	%	%
Samtycke	63	97	58	89	92	80
Föreskrift	16	9	25	6	-	20
Föreskrift, behandling	14	6	25	6	-	20
Föreskrift, program	2	3	-	-	-	-
Övervakningsbehov	47	36	63	39	23	80

Sammanfattning och diskussion

När frivården får i uppgift att utföra en personutredning av en misstänkt som står åtalad för brott sker det utifrån föreskrift och allmänna rekommendationer. I utredningen ska frivården lämna ett yttrande om personen anses vara i behov av övervakning och om personen lämpar sig för samhällstjänst som ett alternativ till fängelse. De har även möjlighet att rekommendera kontraktsvård och påverkansprogram men även ge förslag till påföljd. Det är dock rätten som vid domstolsförhandlingen har tillgång till all information och även mandatet att utfärda påföljd.

Den samlade bilden av frivårdens bedömning av dem som lämpar sig för samhällstjänst ger en bild av en laglydig medborgare som har en socialt ordnad tillvaro med en förmåga att ta ansvar för sig själv och sina interaktioner med omvärlden. I dess motsats bedömer frivården dem med social oreda, ett kriminellt förflutet och med missbruksproblematik generellt som olämpliga. Åldersmässigt görs bedömningen att de unga, dvs. under 30 år, är mer lämpade för samhällstjänst än andra. Tillika gör de en lämplighetsbedömning på många fler än vad rätten sedermera utdömer. I propositionerna till lagen om samhällstjänst framgår att de unga med begynnande kriminalitet ska prioriteras, vilket man kan se att också sker.

Rätten gör i stort samma bedömning som frivården, om än inte i så många av ärendena. Det som skiljer sig är att samhällstjänst utdöms mer frekvent till dem som tidigare är ostraffade och att åldersfördelningen mellan yngre och äldre mer jämn än vad som framkommer i frivårdens lämplighetsgrupp. Detta beror på att de som döms till villkorlig dom med samhällstjänst har en högre medelålder och omfattar många i åldersspannet 19-49 år. Däremot är det fortfarande de yngsta som döms till samhällstjänst tillsammans med skyddstillsyn.

Mellan de olika frivårdsdistrikten återfinns inga skillnader i hur man bedömer lämplighet. Och det är inte orimligt att det finns vissa skillnader mellan frivårdens och rättens bedömning då incitamentet till bedömningen skiljer sig åt. Frivården bedömer

lämplighet om fängelsedom kan bli aktuell medan rätten utdömer samhällstjänst istället för en fängelsedom.

Då dom till samhällstjänst innebär att en lagförd person ska utföra arbete på en ordinarie arbetsplats krävs att personen i fråga kan uppfylla de krav som en arbetsplats kräver. Det innebär att passa sina tider, ta ansvar för sina arbetsuppgifter och interagera med sina arbetskamrater. Dessutom förväntas personen göra detta utan inverkan av alkohol eller narkotika samt hålla sig till lag och ordning. För att uppfylla dessa kriterier är det rimligt att bedömningen av dem som anses lämpliga redan har en ordnad tillvaro. Och att dem med en mer ostrukturerad tillvaro med sociala problem, missbruk och kriminalitet inte förväntas passa för den typen av åtagande.

Diskussionerna kring och motiveringarna för att en klient ska erhålla samhällstjänst i stället för fängelse saknas i såväl personutredningarna som i domslutet. Detta gör att det inte går att värdera om samhällstjänst används på det sätt som det är tänkt utifrån lagen. Det som däremot blir tydligt är att samhällstjänst används på tilltänkt målgrupp.

I förhållande till de tidigare utvärderingarna ser vi att andelen äldre stadigt har ökat. Förhållande till hur många av dem som rekommenderats samhällstjänst av frivården är likartad i de olika utvärderingarna och motiveringarna om gärningens art, straffvärde och återkommande återfall i brott är de samma. När det kommer till kriminalitet är det svårt att jämföra då man tidigare använde sig av kriminalregistret som inte omfattade exempelvis trafikförseelser vilket belastningsregistret gör idag. Däremot kan vi se att det idag är fler tidigare ostraffade som döms till samhällstjänst. Detta torde kunna vara en effekt av att det idag är fler äldre med ordnad tillvaro som får samhällstjänst då de döms för trafikbrott och på så vis höjer andelen tidigare ostraffade.

Referenser

Alkohollag (1994:1738)

Andersson, Tommy & Alexandersson, Lars (1991) Samhällstjänst som alternativ till fängelse: sammanställning över de första 15 månadernas försöksverksamhet. Brottsförebyggande rådet

Andersson Tommy & Alexandersson, Lars (1994) Samhällstjänst som alternativ till fängelse. Utvärdering av 1990-1992 års försöksverksamhet. BRÅ-PM 1994:3

Andersson, Karin & Wahlin, Lottie (2003) Samhällstjänst – i samhällets tjänst? BRÅ Rapport 2003:3. Brottsförebyggande rådet

BRÅ (2010) Personer lagförda för Brott. Slutlig statistik för 2010. Sveriges officiella

Förordning (1992:289) om särskild personutredning i brottmål, m.m.

van Kalmthout, Anton M. och Durnescu, Ioan (red.) (2008) Probation in Europe. Nijmegen: WolfLegal Publishers

Kriminalvårdens statistikdatabas (2011) Tabell 40A

KVFS 2006:21 Kriminalvårdens föreskrifter och allmänna råd om samhällstjänst

KVFS 2011:4Kriminalvårdens föreskrifter och allmänna råd om personutredning och yttrande i brottsmål.

Lag (1951:649) om straff för vissa trafikbrott

Lag (1989:928) om samhällstjänst

Lag (1991:1137) om rättspsykiatrisk undersökning

Lag (1991:2041) om särskild personutredning i brottmål, m.m.

Lag (2000:1225) om straff för smuggling

Narkotikastrafflag (1968:64)

Proposition 1989/90:7 om försöksverksamhet om samhällstjänst

Proposition 1991/92:109 om utvidgad användning av samhällstjänst m.m.

Proposition 1995/96:51 Fortsatt giltighet av lagen om samhällstjänst

Proposition 1997/98:96 Vissa reformer av påföljdssystemet

SFS 1998:642, Förordning (1998:642) om verkställighet av frivårdspåföljder

SOU 1984:32 Nya alternativ till fängelsestraff. Justitiedepartementet; Slutbetänkande av frivårdskommittén.

Svensson, Kerstin och Persson, Anders (2011a) Personutredningar: organisation, profession och (risk)bedömning. Norrköping: Utvecklingsenheten, Kriminalvården

Svensson, Kerstin och Persson, Anders (2011b) Påföljdsförslag och påföljdsval. Samstämmighet och variation mellan personutredning och domskäl. Norrköping: Utvecklingsenheten, Kriminalvården

van Kalmthout, A. M. and Durnescu, I. (eds) (2008) Probation in Europe. Nijmegen: Wolf Legal Publishers.

Vapenlag (1996:67)